

Quaderns

de ciències socials

Núm. 52

Segona època
2024

Especial 25 aniversari de la Facultat de Ciències Socials

HISTÒRIA DE LA SOCIOLOGIA VALENCIANA

Francesc J. Hernández

UNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

Facultat de Ciències Socials

PRESENTACIÓ

Quaderns de Ciències Socials és una publicació quadrimestral de la Facultat de Ciències Socials de la Universitat de València que té com a objectiu divulgar recerques i treballs acadèmics des d'una perspectiva multidisciplinària que se centren en l'anàlisi de la dimensió social de la realitat.

És d'especial interès per a ***Quaderns*** publicar estudis emmarcats en les línies de recerca vinculades als estudis de les ciències socials, com ara la Sociologia, el Treball Social, el Dret del Treball i la Seguretat Social, l'Economia Aplicada, l'Organització d'Empreses, l'Antropologia Social o la Psicologia Social, però està igualment oberta a altres àrees afins (Economia, Dret, Ciències Polítiques...) que contribuïsquen a comprendre les qüestions socials de la societat actual.

Quaderns publica preferentment **treballs d'iniciació a la recerca** de professorat, persones dedicades a la investigació (doctorands, personal investigador en formació), professionals i estudiants (Treballs de Fi de Grau i Treballs Fi de Màster i altres treballs de contingut científic).

HISTÒRIA DE LA SOCIOLOGIA VALENCIANA

Francesc J. Hernàndez

Tot retorna, agrupant-se, i és una sola història

(Vicent Andrés i Estellés)

PART I. ABANS DEL NAIXEMENT DE LA SOCIOLOGIA

**PART II. DES DEL NAIXEMENT DE LA SOCIOLOGIA
FINS A LA GUERRA**

PART III. DES DE LA GUERRA FINS A L'ACTUALITAT

PART I. ABANS DEL NAIXEMENT DE LA SOCIOLOGIA¹

1.1.- FINS A LA BAIXA EDAT MITJANA

La pregunta sobre si hi hagué «sociologia» abans que A. Comte encunyara aquest concepte mereix una resposta afirmativa. No ofereix cap dificultat trobar en obres literàries o filosòfiques acurades anàlisis socials. Ja resulta una mica més difícil espigolar-les a les terres valencianes, que no sempre han presentat els mateixos límits o una configuració política pròpia; indicis d'aquesta activitat que, en tot cas, no s'han estudiat de manera sistemàtica.

Tal vegada el primer vestigi d'un cert saber sobre la societat es trobe en els fragments de ceràmica amb inscripcions en llengua ibera trobats al jaciment de Sant Miquel de Lliria. Aquestes màximes freqüentment s'inscrivien en la boca de les peces, amb una escriptura circular. La llengua ibera s'ha conservat en inscripcions en ploms (que s'especula que tenien caràcter comercial, encara que també s'inclinem a pensar que n'hi ha de caire ritual o nòmines d'ofrenes), làpides (on suposem epitafis), xicotets elements domèstics i fragments de ceràmica, com els esmentats. Encara que la llengua ibera no ha sigut satisfactòriament traduïda, tenim la hipòtesi que en aquests fragments hi ha sentències o màximes sobre les relacions socials o la fortuna (amb paraules que es repeteixen en algunes altres inscripcions també ceràmiques en altres jaciments, com ara en una peça al jaciment de Charco Negro de Sinarcas).

1 La part II d'aquest llibre fou publicada en *Arxius de Ciències Socials* el 2014 (vegeu Hernández 2014) i la part III en el llibre, ed. de Gustau Muñoz, editat amb motiu del 75^é aniversari de la Institució Alfons el Magnànim (Hernández 2019). Per a aquesta edició s'ha afegit la part I i s'han revisat les altres dues, encara que s'han mantingut expressions com «a hores d'ara...», que corresponen a l'any de la publicació. Fer totes les actualitzacions escaients és una tasca sisífica, per la qual cosa demanem disculpes.

Als fragments de Lliria² apareix repetit el grup format per dos signes: «𐌂», que es translitera *ban* i que trobem en inscripcions com: «:baltuſer:ban:» (F.13.06), «:baltuſerban:», «eſiar:ban:» (F.13.19), etc. Vegeu la imatge 1.1 (F.13.11), tres fragments d'una vora de càl·lit amb rètol pintat en llengua ibera, datats al segle III-II aC.

Imatge 1.1. Museu de Prehistòria de València, núm. 13499. Untermann F.13.11. Adoneu-vos de la paraula «𐌂» en la part inferior dretana, amb tres puntets en vertical a cada banda, que són les marques de separació de paraules.

Suposem que aquest grup de signes, que s'hauria de llegir de dreta a esquerra *nba*, s'ha de relacionar amb expressions del protobasc i amb el proto-amazigh, vinculades amb la paraula *plètora* o *riquesa*. Com que aquesta expressió està seguida d'altres que podem relacionar, per les mateixes fonts, amb la paraula *casa*, podem suposar que aquelles inscripcions són màximes sobre la plètora o la riquesa de la llar. Però això són, per ara, especulacions no acreditades acadèmicament.

Si fem cas del llibre, una mica delirant, de Francesc Pujols, *Concepte general de la ciència catalana* (1918, reed. 1983), el primer filòsof de la província romana Tarraconense fou Pau Orosi (Paulus Orosius). Aquest fugí al nord d'Àfrica on fou acollit per Agustí d'Hipona, que li encomanà la redacció d'una història general. Aquesta *Història* pretenia demostrar que, encara que l'hegemonia cristiana havia sigut fortament erosionada per la desfeta de Roma i l'avanç dels pobles septentrionals, en

2 Les inscripcions de l'iber se solen citar per la compilació d'Untermann: *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, que atribueix al jaciment de Lliria l'índex F.13 i a les inscripcions ordinals..

cert sentit, les coses anaven a millor. Lògicament, els substrat teòric és el dualisme platònic. Aquesta obra, que es pot consultar en la gran compilació de la Patrologia Llatina del editor Migné (vol. xxxi), no seria sociologia, pròpiament dita, però sí que s'aproxima a una certa història social i, sobretot, no s'allunya molt de la teoria sobre la història del mateix Auguste Comte (amb la seua definició d'etapes que conduïen al triomf del positivisme).

El període àrab ens ha llegat composicions literàries però, fins on sabem, cap amb valor de descripció sociològica. No serà fins a l'establiment del Regne de València per Jaume I, dins del conjunt de la Corona d'Aragó, quan podrem disposar d'altres escrits amb un cert valor d'anàlisi social. Certament, alguns llibres d'aquella època presenten un interès sociològic. És el cas de les composicions trobadoresques, que floriren a partir de l'obra de Cerverí de Girona, autor també d'un llibre de *Proverbis*. Aquestes obres s'afanyen en la legitimació d'un concepte de poder cristià. En aquesta tradició trobem també el *Libre de saviesa* (Biblioteca Nacional, manuscrit 921) i el magnífic *Libre de paraules e dits de savis e filòsofs* de Jahuda Bonsenyor (vegeu imatge 1.2).

Imatge 1.2. Primera pàgina del *Libre de paraules e dits de savis e filòsofs* de Jahuda Bonsenyor en el Manuscrit 921 BN, full 84.

És summament interessant la genealogia d'aquest tipus d'obres, on es barregen obres apòcrifes, generalment atribuïdes als filòsofs grecs clàssics, amb traduccions i adaptacions en diverses llengües, com ara l'àrab o l'hebreu. En el cas del *Libre de Bonsenyor*, trobem tant el *Secret secretorum* del Pseudo-Aristòtil, com una versió reduïda del *Llibre de les curiositats dels filòsofs i sentències dels mestres antics*, un recull del metge i traductor nestorià Hunayn ibn Ishàq, que fou reescrit per Mohammen ibn 'Alí al-Ansari, amb el títol *Llibre de sentències dels filòsofs*, i d'aquest es va fer una versió reduïda en hebreu, per Jehuda ben Salomo al-Harizí. Una comparació exhaustiva del llibre català amb la versió àrab i l'hebrea fa pensar que és més bé una traducció de l'àrab, sense que es puguin descartar d'altres intermèdies.

En aquesta tradició àulica, vinculada amb el poder i la seua legitimació, també podem fer esment dels *Proverbis de regiment* (post. 1307 o 1309) de Ramon Llull (1232/33-1315/16), al qual se li atribueixen també altres compilacions de proverbis. Amb tot i això, la seua aportació té un abast major. Ramon Llull fou un noble mallorquí que s'havia format a biblioteques monacals i a la Universitat de Montpeller. Havia après l'àrab, va llegir un llibre d'Algatzell i en va fer una síntesi en àrab, que després va traduir al llatí i al català, el *Compendi de la lògica* d'Algatzell, redactat cap al 1272. Hi és plenament conscient de la qüestió que es planteja Algatzell: la saviesa ha de ser *única*. No pot haver-ne una saviesa de la raó i una altra de la fe; ni pot ser diferent, la saviesa de la raó, segons se seguira la filosofia dels pitagòrics, dels platònics o dels aristotèlics. Però, com establir aquesta saviesa única? Llull aleshores *inventà* una *Ars*, val a dir, una tècnica combinatòria que radicalitzà el pitagorisme, el platonisme i l'aristotelisme i que, per això també, havia de ser fonament de la religió (una *teologia natural* va dir el seu deixeble Ramon de Sibiuda, avançant-se a la Il·lustració: des de Voltaire i Rousseau a Kant). Aquesta màquina combinatòria de Llull (que funciona amb unes rodes on hi ha unes lletres que van fent combinacions i successives *cambres*) generava una ciència fonamental, de caire enciclopèdic, de la qual s'havia de derivar tota una doctrina religiosa (vegeu més endavant), una relació amb el poder (fins i tot, l'eclesiàstic, vegeu la seua novel·la *Blanquerna*, la primera en català), educativa (la *Doctrina pueril*: que arribà al fundador de la didàctica, J. A. Comeni, via Giordano Bruno), etc. Tanmateix, Llull no renuncià a la visió medieval de l'ordre natural dels estaments socials (vegeu el *Llibre de les bèsties*), però incorporà una *sociologia de la religió* realment interessant amb el seu *Llibre del gentil i els tres savis* (1274-1276). En aquest col·loqui es planteja un procés d'aprenentatge, que si bé pot no conduir-nos a la *unitas*, sí almenys a la *concordantia*, en la qual tothom, seguint el seu *Ars*, pugua arribar a la conclusió que...

hauem vn Deu, vn creador, vn senyor, haguessem vna fe, vna lig, vna secta e vna manera en amar e honrar Deu, e fossem amadors e ajudadors los vns dels altres, e entre nos no fos nuylla diferencia ni contrarietat de fe ni de custumes; per la qual diferencia e contrarietat hauem los vns anuig dels altres, e guerream, e auçiem los vns los altres, e som los vns catius dels altres; e per aytal guerra e mort e seruitut es empatxada la lausor e la reuerencia e la honor de que som tenguts a Deu tots los jorns de nostra vida».³

Aquest reconeixement, aquest aprenentatge de la *concordantia*, provocà que el lul·lisme s'orientara cap a una posició tolerant, ben allunyada de l'ortodoxia catòlica, la seua coacció a la conversió i el seu dispositiu inquisitorial (Pindl 1998: 259 i ss.).

Tot seguint amb el tema dels *regiments*, destaquen les aportacions de Francesc Eiximenis (ca.1330-1409), que va compondre per als jurats de València el «Regiment de la cosa pública». Eiximenis va néixer a Girona i va ingressar en l'orde franciscà. Es formà a Oxford, viatjà pels centres de l'orde a Colònia, París, Florència i Roma, fins a impartir docència a Tolosa del Llenguadoc, Barcelona i Vic. Per a aquesta nova ordenació del saber, projectà una gran obra enciclopèdica de teologia i moral, *Lo crestià*, de la qual arribà a compondre els llibres 1r, 2n, 3r i 12é, l'anomenat *Regiment de prínceps e de comunitats*. També va compondre un *Llibre dels àngels*, molt llegit a la València del segle xv. És clar que aquest tipus d'obres eren la representació d'una societat perfecta.

També Anselm Turmeda (franciscà com Eiximenis, però que es convertí a l'Islam i fou soterrat a Tunis) va escriure un *Llibre dels bons amonestaments*, val a dir, *proverbis*. Altres obres d'aquestes característiques són: *Proverbia Arabum*, el *Llibre de bons ensenyaments* de Mossén Arnau, la traducció de *Disciplina clericalis* de Pere Alfons o la traducció catalana del *Llibre de consolació i de consell*, redactat per Albertà de Brescia.

De la popularitat d'aquests llibres de proverbis o màximes també són un exemple els anomenats *llibres de tres* o *llibres de quatre*, que eren repertoris de sentències del tipus

Tres coses són que per lur excel·lència excel·lexen totes les altres en aquesta vida. La primera és menyspreu de la honor terrenal o temporal o de fortuna. La segona és desig de la benaventurança eternal. La terça és il·luminació de l'enteniment e de la voluntat.⁴

3 *Llibre del gentil e los tres savis; Llibre de la primera i segona intenció; Llibre de mil proverbis*, Palma: Hijos de Colomar, 1901, col·l. Obras de Ramón Lull, preparada per Jerónimo Rosselló, pp. 301-302.

4 Tirant lo Blanch, cap. ccxxi.

Fins i tot aquest tipus de sentències *de tres* o *de quatre* són particularment freqüents en els diàlegs de Carmesina del Tirant lo Blanch (1490), el que dona una idea de la composició del personatge que fa Joanot Martorell en la gran novel·la valenciana.

Pel que fa a les traduccions, també cal fer esment de la versió que Martí de Viciana, aristòcrata i lletraferit valencià, va fer a les acaballes del segle xv de l'*Economia* d'Aristòtil (cal recordar que per a l'Estagirita, l'economia era la norma de la llar, una disciplina especular de la ciència de la polis: *política*).

Al costat d'aquest corrent àulic i proverbial, hi ha els escrits eclesiàstics i monacals, alguns dels quals també tenen un cert contingut sociològic. És el cas, per exemple, del llibre de Bernat de Puigercós, *Tractatus de usura*. S'hi van escriure textos antisemites, com ara el *Tractatus contra perfidiam iudaeorum* de l'augustinia valencià Bernat Oliver.

Alguns autors religiosos donaren als seus llibre un to profètic, com el que trobem en algunes obres del metge Arnau de Vilanova (per exemple, la *Lliçó de Narbona*) o de les traduccions a la nostra llengua de Joachim di Fiore, de Rocatallada, etc.

1.2.- DEL RENAIXEMENT FINS A LA IL·LUSTRACIÓ

1.2.1.- Vives i el Renaixement

El Renaixement aportà elements fonamentals a l'anàlisi social. Hi ha prou en fer esment en la fonamentació d'un principi social normatiu amb la noció d'*utopia*, encunyada per l'obra homònima de Tomàs More, la corresponent *distopia* de l'*Elogi de la follia* d'Erasme de Rotterdam, o la noció de *cultura* («conreu de l'ànima») o *civilitat*. Com indica N. Elias (2010, cf. cap. II):

El concepte de *civilité* aconseguí el seu sentit i funció específics [...] en el segon quart del segle xvi. El seu punt de partida individual pot determinar-se amb exactitud. El concepte rep el significat especial, amb el qual l'assimilà la societat de l'època, a partir d'una obreta d'Erasme de Rotterdam, *De civilitate morum puerilium*, que, evidentment, tracta d'un tema que estava de moda, ja que tingué una ampla difusió en edicions successives.

Deixeble i amic dels dos fou el valencià Lluís Vives (1492/3-1540), que ocupà un lloc destacat en el pensament social, si més no amb tres grups d'aportacions destacades.

i) En primer lloc, Vives compartí l'argument de fons que formularen els humanistes, que explicarem en detall.

El juny de 1514, la tipografia Kees de París va publicar dues obretes de Vives. El llibre s'anomenava precisament així *Opuscula Duo*, e incloïa *Christi Iesu triumphus* (El triomf de Jesucrist) i *Virginis Dei parentis ovatio* (Ovació a la Mare de Déu). El text comença amb una dedicatòria al bisbe Bernardo de Mesa, que en aquella època explicava a la Sorbona una teologia de la «conquesta» (*sic*) i que després, fins al 1522, fou ambaixador d'Aragó a Anglaterra. El diàleg que formen les dues obretes té lloc el diumenge de resurrecció. Vives i els seus companys, Joan Fort i Pere Iborra, es troben al vestíbul de la Universitat de València amb el professor Gaspar Lax de Sarinyena. Arriben Miquel Santàngel i Francesc Cristòfor, aquest portant un llibre de les hores. Durant el sopar, una il·lustració del llibre, amb un Cèsar victoriós, es la raó perquè Lax encete un parlament sobre els triomfs de Crist. Continuen Santàngel i Fort, i després Cristòfol i Iborra amplien l'assumpte a la Mare de Déu. Iborra rememora una dissertació sobre l'ovació de la Verge del gramàtic Daniel Sisó, esdevinguda al *Estudi General* de València. Finalment pren la paraula el mateix Vives. Cal subratllar aquest fragment del seu discurs:

Tant de bo els prínceps del nostre temps admeteren preceptors que els inculcaren la imitació dels triomfs de Crist i de la seua Mare. El nostre príncep ja té al seu Adrià. Tant de bo el seu germà Ferran tingués la sort de guanyar-se Erasme de Rotterdam, amic meu i home eruditíssim i molt provat, que, amb tota consideració per als altres, em sembla ser l'únic que podria educar aquell gran caràcter en un nen de tan grans esperances.⁵

En aquest passatge, Vives es refereix a Carles d'Habsburg (el futur emperador Carles), el qual era sobirà dels Països Baixos des de 1506 i que tenia com a preceptor a Adrià d'Utrecht (el futur papa Adrià VI), «el primer dels preceptors», diu poc més

5 «¡Atque utinam nostræ tempestatis Principes, eso præceptores admitterent, qui Christi et Deiparæ triumphos imitandos esse monerent! Habet quidem suum Adrianum noster Princeps: jutinam frater ejus Fernandus Erasmus Roterodamum amicum meus probatissimum et eruditissimum virum nancisceretur, qui unus, pace aliorum dixerim, nostra ætate mihi videtur, qui summam illam indolem in puero tantæ spei posset educare!» (OO, VII, p. 130).

endavant, i també esmenta el germà del monarca, Ferran (el futur Ferran I del Sacre Imperi, nascut el 1503). Darrere l'aparença «inqüestionablement religiosa» (González 1987: 176)⁶, el diàleg que componen les dues obretes aporta dues premisses a un argument de filosofia social o política que serà completat amb les obretes immediatament posteriors. És allò que anomenarem ací l'argument de la *dobla limitació*. La primera *limitació* procedeix d'aquestes dues premisses:

a) En primer lloc, Vives introdueix un criteri que relativitza tota acció de govern. Els triomfs més notables que podem trobar a la literatura clàssica són menors que aquells que podem atribuir a Crist (*Christi Iesu triumphus*) o a la Mare de Déu (*Virginis Dei parentis ovatio*). No hi ha poderós que s'hi pugua comparar. Està clar que aquesta tesi, aparentment religiosa, està adreçada a la reflexió política sobre el futur immediat d'Europa. En pocs mesos Carles d'Habsburg afegirà als seus dominis dels Països Baixos, la Corona d'Aragó i Castellà, i poc després el Sacre Imperi, convertint-se en un nou «Cèsar». Cap persona havia disposat d'un domini tan ampli a Europa des de l'Imperi Romà. Cal doncs un *principi normatiu* que pugui restringir el poder absolut, un paràmetre que, per dir-ho així, el limite, el racionalitze. Aquest és l'objectiu de la burgesia.

b) En segon lloc, Vives presenta els consellers precisament com l'encarnació d'aquest criteri normatiu. La primera obligació del governant hauria de ser fer-se assessorar per persones *sàvies*. Cal recordar que pràcticament al mateix temps que Vives redactava aquestes obretes, Niccolò Maquiavel enllestia a la tardor de 1513 la redacció de la seua obra *El príncep*.

A aquest argument amb la primera limitació (la del poder absolut pels consellers savis), Vives afegeix una segona part. A fi que l'argument no s'orienti dogmàticament i afavoresca la teocràcia o la demagògia, calen dues premisses complementàries, que trobarem als escrits següents: *I. L. Vivis in suum Christi Triumphum praelectio que dicitur veritas fucata* (Preliçó al *Christi Iesu triumphus*, anomenada la veritat empastifada), *Prælectio in Leges Ciceronis* (Preliçó a *De legibus* de Ciceró) i *Prælectio in quartum Rhetoricorum ad Herennium* (Preliçó del llibre IV de la *Rhetorica ad Herennium*). Aquestes obretes i les anteriors, junt a uns escrits menors primerencs, foren publicades en l'edició *Ioannis Lodovici Vivis Valentini Philosophi Opera*, que imprimí G. Huyon a Lió, amb data 19 d'octubre del 1514.

6 Per a nosaltres, només apariència.

L'obra *Veritas fucata*, açò és, la «veritat empastifada», es presenta com un preàmbul a l'escrit *Christi Iesu triumphus* (i per tant també a *Virginis Dei parentis ovatio*), i introdueix una altra premissa sobre c) la unitat de la saviesa; mentre que les altres dues preliçons completen l'argumentació amb una premissa sobre d) el paper de la retòrica. Amb aquestes dues premisses tanquem el *dobte argument*.

c) La veritat, que és la protagonista de la preliçió, composta com una declaració en primera persona, és única. Front a l'averroïsme cristià (recordeu l'oposició d'Averroïs⁷ a l'esmentat Alcatzell), no hi ha una veritat religiosa i una veritat profana. Aquesta tesi és el contrapés de la premissa de la relativització del poder terrenal. Si el govern reconeixia la seua imperfecció amb el criteri bíblic, ara, en cert sentit, limitem també aquest criteri (d'una manera molt subtil, és clar), perquè no hi ha un camí exclusiu (el religiós) d'accés a la veritat. Els consellers no han de ser necessàriament eclesiàstics, sinó savis. L'antiguitat clàssica aporta veritat, imperfecta, però certa. Explicitament escriu: «¿Quan l'ésser humà es fa més semblant a Déu (com va respondre una vegada Pitàgores) sinó en parlar coses vertaderes?» (*Obras Completas*, Madrid: Aguilar, vol. I, p. 281). Una tesi que, probablement, compartiria Lull.

d) La retòrica, per tant, no ha d'empastifar la veritat, sinó desvelar-la. Més endavant argumentarà el mateix respecte de la dialèctica. La referència a Sòcrates i Plató és ineludible: «Com experimente jo ara ser veritat allò de Plató, a saber: que eren venturoses les repúbliques si les regien els filòsofs!» (*Ibid.*, p. 282). També l'obra sobre *De legibus* en Ciceró, «desborda entusiasme per Sòcrates» (González 1987: 180). El poderós necessita del conseller i aquest de la retòrica per transmetre-li la saviesa adequadament. Les quatre premisses es poden reordenar ara formant un potent argument. Primer, s'establiria la unitat de la saviesa, després, balancejant-se recíprocament, la relativització del govern terrenal i la necessitat de consellers, i per últim, arribaríem al mètode d'actuació. La filosofia posa al seu lloc a la teologia, a la filologia i a la retòrica. Vives no ho formula explícitament, ni tampoc podria fer-ho. Bé es podria dir que l'argument de Vives és més il·lustrat que humanista. No pretén un enfrontament humanisme-teisme, sinó una superació amb una teoria general de la saviesa, de conseqüències filosòfiques, sociològiques i polítiques clares. No ha de sorprendre, per tant, que pugui ser qualificat de poc humanista (o d'anti-humanista) o que també pugui ser susceptible d'acusació d'impietat.

7 L'averroïsme ha tingut diversos tractaments en la filosofia social que ultrapassen l'abast d'aquest llibre. És el cas del llibre d'Ernst Bloch, *Avicena i l'esquerra aristotèlica* (1949), on compara els corrents de l'averroïsme amb el hegelianisme, i del diàleg de Giorgio Agamben i Jean-Baptiste Brenet, publicat com *Intel·lecte d'amor* (2018).

En els opuscles que Vives redactà als anys immediatament posteriors desenvolupà aquestes premisses: *a)* la relativització del govern terrenal, *b)* la necessitat de consellers, *c)* la unitat de la saviesa, i *d)* el paper de la retòrica. Per exemple, si la saviesa és única, es pot organitzar la seua exposició amb una certa sistematicitat, com la que pretén l'opuscle sobre la història de la filosofia, *Initiis, sectis et laudibus philosophiae* (tres segles després, Hegel radicalitzaria aquesta posició a les seues *Lliçons de filosofia de la història* i *Lliçons d'història de la filosofia*). El saber religiós i el saber profà es confonen.

ii) Un segon grup d'aportacions de Vives té a veure amb els seus escrits polítics, com ara les epístoles que el valencià remet al rei Enric VIII d'Anglaterra: *Ad Henricum VIII angliae regem* (1525) i la posterior *De Europa disidiis et bello Turcico dialogus* (1526), on el valencià va fer un repàs de la situació europea, caracteritzada com a bogeria, però no en el sentit d'Erasme, sinó com a epítom de les patologies socials. A aquesta bogeria s'hi oposà amb un humanisme racionalista, que es fonamenta en la centralitat de l'ésser humà, que Vives ja havia desenvolupat a la seua magnífica *Fabula de homine* (1518). Cal afegir com a premissa menor la definició aristotèlica de l'ésser humà com a animal racional, que ja va ser recollida per Vives al seu *Introductio ad Sapientiam* (1524).

A més d'aquestes obres, destaca el tractat de Vives *De subventionem pauperum* (1526), una obra primerenca de treball social, on proposa que l'atenció a les persones desafavorides siga competència municipal i no s'encarreguen les ordes mendicants, que perpetuen la pobresa. Totes les persones desafavorides, encara que presenten diversitat funcionals, han de correspondre amb un treball a favor de la comunitat.

Imatge 1.3. Portada de l'edició de 1532 feta a Lió de *De subventionem pauperum*

Un corolari d'aquesta reconsideració és la seua proposta sobre el tractament de la bogeria. A l'edició de Gregorio Mayans s'assenyala el paràgraf de *De subventionem pauperum* on Vives tracta dels malalts mentals amb la paraula *insani*, però el valencià no utilitza aquest qualifitiu. Sembla no substantivitzar. En primer lloc, es refereix a persones «de mente captis», és a dir, «privats de raó» (una expressió que sembla reproduïda, segles després, pel Nobel Czeslaw Milos en la seua crítica del socialisme real). Es tracta doncs de restablir la sanitat mental. Vives proposa conduir a l'hospital a les persones amb la raó pertorbada (*adducto ad hospitale homine mentis emotae*), però no per a tancar-les, sinó per a diagnosticar-les, i aplicar una terapia individualitzada (*singulis remedia*), amb una certa gradualitat. L'humanista valencià sembla inclinar-se per les causes fortuïtes i l'esperança de curació, doncs: «Quin fet més inhumà es pot

esmentar que embogir algú per riure't i per jugar amb un mal tan gran de l'home?». Observeu que l'expressió usada per Vives és un verb transitiu: *dementare aliquem*, que podria traslladar-se a la veu passiva: qualsevol pot ser embogit.

iii) Un tercer grup d'aportacions està format per la gran obra de Vives, el tractat *De Disciplinis*, que Ortega y Gasset va elogiar com un «tractat sobre la cultura» (Ortega, 1986: 117). Marcel Bataillon considerà *De Disciplinis* de Vives com «el seu gran sistema de les ciències» (Bataillon, 1979: 615) i, en la mateixa línia, l'hispanista Alain Guy (1973: 35-36) comparà l'obra amb el *Curs de filosofia positiva* de Comte.

La formació discursiva de *De Disciplinis* inclou dos elements que es relacionen mútuament. En primer lloc, una peculiar articulació entre els seus tres toms, que segueix una forma argumentativa que podríem anomenar de la doble limitació o argument transcendental, que ja ha sigut comentada amb detall. Aquesta forma ja havia estat utilitzada per Vives per embridar el poder imperial, però ací fa referència a l'àmbit de les arts. Prescindir d'una de les parts perverteix la forma argumentativa. En segon lloc, una determinada edició i la seua remissió al rei de Portugal, que aconsegueix objectius relacionats amb el summament delicat moment històric i biogràfic de Vives.

Vives sempre s'identificà com a *valencià* i, malgrat el seu exili, mantingué relacions intenses amb les institucions valencianes, com ara els jurats de la ciutat o el claustre de la Universitat de València. Alguns dels seus deixebles també mereixerien que s'estudiara la relació amb la sociologia *avant la lettre*. És el cas de Joan Martí Cordero, autor, almenys, d'una composició poètica i un interessant escrit autobiogràfic (vegeu Martí y Grajales, 1927: 147-148), i que participà de l'actiu grup d'erasmistes d'Anvers (d'on sorgí, per exemple, una obra tan interessant des de la perspectiva sociològica com *El Lazarillo de Tormes*). Un altre *vivista* destacat fou el professor de la Universitat de València i hel·lenista Pere Joan Nunyes, que patí dissortadament persecució pel rector antihumanista Joan de Salaia.

1.2.2.- La Il·lustració

Pel que fa a la Il·lustració, són dignes de recerca els escrits de Gregori Mayans, el vessant sociològic de la seua obra no està, pel que sabem, estudiat, malgrat l'esforç del professor Antoni Mestre per editar críticament tots els seus escrits. També el seu nebot, el també saforenc Gabriel Ciscar, un almirall d'ideari liberal, que participà en les reunions a París que establiren el sistema mètric decimal i que composà, quan

estava exiliat a Gibraltar, sota la protecció del duc de Wellington, el «Poema físico-astronómico en siete cantos». Com diu el títol, es tracta d'un poema de 200 pàgines i unes 30 més d'explicacions científiques. Una obra que no s'allunya molt de la pretensió enciclopèdica de la filosofia positiva d'Auguste Comte, elaborada dècades després. L'obra de Ciscar té un pròleg datat el maig de 1828, any que fou publicat a Gibraltar. Ciscar no signà l'obra com a oficial de l'Armada, sino com a membre de la Comissió de Pesos i Mesures de l'Institut Nacional de França en 1798 i 1799. L'obra està dedicada a Wellington i encapçalada per uns versos del seu cant IV que són no només una explicació científica sobre cosmografia o geometria, sinó que, si llegim entre línies, semblen arregar més bé una declaració ètica sobre el temps que havia viscut: «Así, en todos los casos acontece, / Que calculando, y observando el Cielo, / El verdadero punto se establece / De cuanto existe en el mutable suelo, / Y de cualquier suceso que lo exija, / Exactamente la época se fija». També la sociologia s'afiga en fixar un punt per a diagnosticar l'època.

Així mateix, mereix un estudi, tal vegada anàleg al que va fer Lluís Aracil sobre Escalante que s'esmentarà més endavant, l'obra del rector Carles Ros, preocupat per la llengua i que composà molts diàlegs amb personatges del camp i de la ciutat.

1.2.3.- María Ynés Pomares i la situació de les dones

A la fi del segle XVIII, una mestra de la ciutat de València, María Ynés Pomares (encara que en alguns documents és esmentada com Isabel María Pomares) perfeccionà el mètode per filar el canem, una història on la sociologia del treball o del gènere ja estava ben present. El 1791, María Ynes adreçà una carta amb una caligrafia acurada a la Societat Econòmica d'Amics del País de València, entitat que estava disposada a finançar millores productives com la que proposà la mestra⁸. María Ynés estava casada amb Francisco Molina, que era fabricant de calces de seda. Els dos ocupaven una cambra a una casa que hi havia a l'actual plaça del Comte de Carlet, en la demarcació de la parròquia del Salvador. En la seua epístola a la Societat per a demanar el seu suport, María Ynés explicava que, amb el seu procediment, no calia filar, ni humidificar les fibres amb saliva o aigua. Afirmava a més no només ser capaç de multiplicar per quatre el que podia filar qualsevol altra dona, sinó que també les filadores que empraren el seu mètode aprendrien paulatinament a filar més ràpid.

⁸ Les referències sobre María Ynés Pomares es troben a la documentació de la Societat Econòmica d'Amics del País de València, digitalitzada al repositori de la Universitat Politècnica de València.

Imatge 1.4. Signatura de Maria Ynés Pomares

La Societat es mostrà interessada en la innovació proposada per Maria Ynés i nomenaren una comissió que entrà en contacte amb la dona, formada pels membres Bernabé de Muzquiz, Vicente Oliag i Manuel de Velasco. Anaren a casa seua, proveïts de rellotge i fibres de cànem de diversa grossària i de lli per avaluar amb rigor la innovació. Durant algunes jornades, la dona es posà a filar. Amb tres hores convertí en fil mitja lliura de fibra del cànem més gruixut. Després tardà quatre hores i mitja en filar tres onzes de cànem fi i cinc hores i tres quarts per elaborar la mateixa quantitat de lli, encara que, segons ella, mai havia practicat amb aquesta fibra. La comissió es mostrà satisfeta i defensà davant la Societat que el mètode proposat per Maria Ynés tenia moltes utilitats. En lloc de posar el cànem a la filosa, la dona se l'embolicava a la cintura, com feien els soguers, és a dir, els fabricants de cordes i sogues. D'aquesta manera, tenia les dos mans lliures i així podia distribuir el filat al torn, amb la qual cosa aquest podia mantindre un moviment constant. Les fibres havien estat prèviament humides, però no als extrems, la qual cosa afavoria també la producció del fil. L'informe favorable de la comissió de la Societat Econòmica d'Amics del País de València proposava que es blanquejara el fil, a fi de comprovar la seua durada, i incloïa el compromís d'afavorir l'ensenyament del nou mètode. I així fou fet. Al març del 1792, la Societat finançà la construcció de sis torns. S'havien de triar sis jovenetes: tres de la ciutat (intramurs) i tres dels ravals, que havien de ser instruïdes per Maria Ynés. Si aprenien el nou mètode de manera profitosa, la Societat els donaria premis i una compensació econòmica a les jovenetes i a la mestra. La Societat també es feia càrrec de comprar les fibres. L'agost ja havien estat formades les sis jovenetes i novament una comissió procedí a avaluar el seus aprenentatges. El dia de sant Llorenç, a les quatre i trenta-huit minuts, començà la prova, a la que foren sotmeses: Rosa Vicent, Manuela Segura, Pasquala Falcó, Raymunda Blanch, Rosa Montalt i Tomasa Salvador. A Rosa Montalt li atorgaren un primer premi de 60 reals i a Raymunda Blanch un segon premi de 40 reals (finalment, reconsideraren el dictamen i li donaren el primer premi a Pasquala Falcó i el segon a Rosa Montalt). Les setanta quatre lliures de fibra que havien filat foren donades, com

s'havia acordat, a María Ynés, que també rebé pel seu mestratge una remuneració de sis-cents reals de billó. Com que de les sis xiques hi havien dos de la Casa de la Misericòrdia, la Societat es plantejà fer donació de més torns a aquesta institució, a fi que les internes aprengueren el nou mètode de les jovenetes que ja havien estat formades. També se li atorgà una gratificació de 20 o 30 reals a María Capilla, una xiqueta de nou anys que María Ynés tenia com a deixeble. La comissió avaluadora proposà continuar amb el suport a la mestra innovadora i finançar estades seues, a fi d'ensenyar el seu mètode, a escoles d'Alzira, Castelló, Torrent o Xàtiva (Sant Felip, en aquella època).

l'octubre de 1792, la Societat decidí que María Ynés oferira els seus ensenyaments a Castelló. Amb els sis torns, la dona formà dotze jovenetes, en grups de matí i vesprada. La Societat pagà els viatges de la mestra i un sou diari de 10 reals. Hagué d'estar més de dos mesos a Castelló, perquè li abonaren, per mitjà de Vicente Oliag, 654 reals i tres maravedís de billó. Així mateix, la Societat comunicà la innovació a la Junta de Comerç de Barcelona. També, segons informava el tresorer, Manuel de Velasco, s'havien pagat unes quantitats per l'ensenyament del mètode a Torrent, on María Ynés formà altres dotze jovenetes, com acredità en una altra carta el rector Vicente Ximeno⁹. Per a les jovenetes filadores de Torrent també s'havien comprat set torns i una arroba de cànem, i també se'ls concediren dos premis. Així mateix, es compraren sis torns per a la «Real Casa de Arrepentidas de San Gregorio», que es trobava al carrer Sant Vicent de València (on ara és el Teatre Olympia) i a altres institucions benèfiques. El 1794, la Societat finançà formació en el nou mètode a Alaquàs, Alboraià i Aldaia. També hi ha un altre document de la Societat que acredita que una jove, anomenada Mariana Ferrer Ferrando, que vivia a Aldaia, encara que havia après el mètode a Alaquàs, tenia gran aprofitament en filar el cànem. I el mateix any, la Societat tornà a anunciar diversos premis per a la persona que, en aprendre el nou mètode, filara millor una madeixa de lli o cànem, per la qual cosa rebria cent cinquanta reals de billó.

L'impuls de la Societat Econòmica d'Amics del País de València no decaigué. El 1796 comunicaren la innovació a les autoritats de Múrcia i el 1799 convocaren un premi de 300 reals al poble que, segons certificació de la Justícia i del rector, hi haguera més torns que aplicaren el mètode de María Ynés Pomares, premi que s'havia de repartir entre les filadores.

9 No s'ha de confondre aquest prevere amb l'historiador i bibliògraf valencià homònim; aquest rector va prendre possessió de la seua plaça a Torrent –que portava associades unes rendes considerables– l'agost de 1791, vint-i-set anys després de la mort de l'historiador homònim.

PART 2.

DES DEL NAIXEMENT DE LA SOCIOLOGIA FINS A LA GUERRA

L'existència de la sociologia al País Valencià està ben explicada després de la seua incorporació específica als estudis universitaris en la segona meitat del segle xx (Picó 1987), que veurem en la part III. Abans, però, la sociologia tingué una existència diversa a terres valencianes, més bé poc estudiada. En aquesta part aportem algunes anotacions sobre la sociologia valenciana entre la segona meitat del segle XIX i la Guerra (mal anomenada) Civil o sobre persones notables relacionades amb la sociologia que en aquest període tingueren vincles amb el País Valencià. Tractarem successivament d'allò que hem anomenat l'aproximació jurídica, la religiosa, la política i la pedagògica a la sociologia, val a dir, de la presència de referències a aquesta disciplina o la recerca en aquests àmbits. Lògicament, aquestes notes tenen la voluntat d'animar estudis de més abast.

2.1.- L'APROXIMACIÓ JURÍDICA A LA SOCIOLOGIA

2.1.1.- El remot precedent del diputat imposat Fabié

L'hemeroteca digitalitzada per la Biblioteca Nacional arreplega un primer ús del mot «sociologia» en un article del periòdic *La Discusión*, datat en octubre de 1857, però publicat el 21 de novembre. A aquest article, titulat «Instrucció Pública», Antonio María Fabié y Escudero (1834-1899) feia una síntesi de les idees d'Auguste Comte, sense esmentar-lo (Fabié 1857). Fabié era un farmacèutic, que havia estudiat lleis a Sevilla. Sembla que fou influït pel seu professor José Cantero y Ramírez, el qual pretenia una renovació del panorama intel·lectual. Per això, Cantero s'havia orientat cap a un cert hegelianisme, que, com va establir Elías de Tejada, tenia poca fidelitat a la dialèctica de Hegel i era més bé un moviment de renovació de la filosofia del dret

(Núñez 1999: 26). Tant la «metafísica dels costums» de Kant, com la posterior «filosofia del dret» de Hegel eren filosofies pràctiques, que presentaven una abstracció de les relacions jurídiques i econòmiques de la societat, i que coincidiren en el temps amb el projecte de Comte d'establir una «física social». L'anomenada Escola de Sevilla va influir també en figures més conegudes com ara Pi y Margall o Emilio Castelar (Fraile 1972).

Precisament aquell any de 1857, Fabié marxà a Madrid per dedicar-se al periodisme. Com informa l'Arxiu del Congrés de Diputats, Fabié fou diputat per Asp durant el període legislatiu de 1863-64 i per Alcoi durant la legislatura 1864-65, encara que no podem suposar que tinguera un lligam particular amb el País Valencià, perquè també fou diputat per Badajoz i Sevilla, i ministre d'Ultramar el 1890.

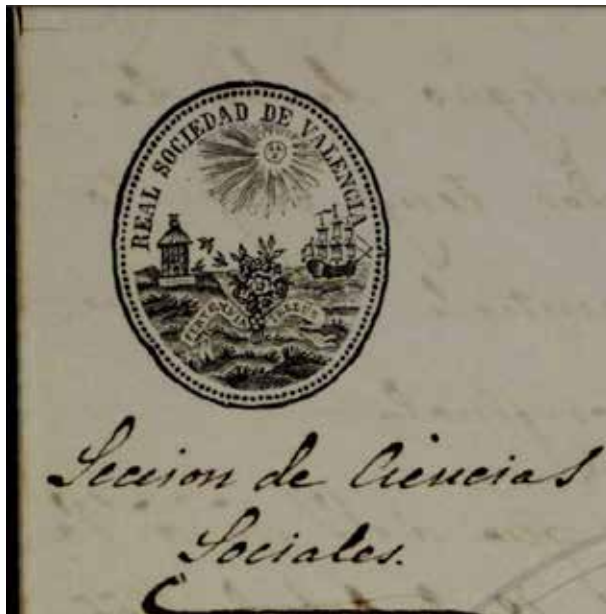
Ni la paraula «sociologia» ni el mot «sociòleg» (i menys encara «sociòloga») tingueren una gran extensió als llibres abans dels anys vuitanta del segle XIX. El Corpus Diacrònic de l'Espanyol (RAE) informa de l'ús del mot «sociologia» en l'obra *El Bandolerismo*, publicada en diversos volums en 1876-80, de Julián Zugasti y Sáenz, també sevillà i jurista, qui esmenta explícitament Comte (Zugasti 1983) i en la *Historia de los Heterodoxos Españoles* de Menéndez y Pelayo, que es refereix als també positivistes Alfred Fouillée i Herbert Spencer (Menéndez 1946-48, I, 26, i V, 28, respectivament). La paraula «sociòleg» fou emprada per Emilia Pardo Bazán en *La cuestión palpitante* (1882-1883). Tant sociòlegs, com criminalistes o moralistes, podrien aprofitar els ensenyaments de les novel·les de Zola (Pardo 1989: 151). La paraula «sociòloga» està documentada en obres del 1954 i del 1968: però referida a dones estrangeres!

De manera coetània, a les darreries del 1882 i principis del 1883, a l'Ateneu de Madrid hi hagué un debat sobre els «Fonaments de la sociologia» (els diaris *La Iberia* i *El Día* en donaren notícia de les sessions).

Així doncs, el mot «sociologia», quan va aparéixer a Espanya, no tingué un ús unívoc: tant es va referir al positivisme, com a altres corrents filosòfiques, tant es relacionà amb el dret com amb la qüestió social. No ha d'estranyar, per tant, que, llevat de l'efímera relació del diputat imposat Fabié amb el País Valencià, la primera gran aparició pública de la sociologia a casa nostra vinguera de la mà del dret i la preocupació per la qüestió social.

2.1.2.- Pérez Pujol i el Congrés Sociològic de 1883

L'advocat i jutge Luis Ibáñez de Lara (1846-1923) remeté a la Societat Econòmica d'Amics del País de València el llibre *La indigencia en las ciudades y su mejoramiento por la Beneficencia pública* de Rafael Sociats i publicat a València el 1877 perquè impulsara una recerca específica. La Societat ho va aprovar en la sessió del 12 de febrer de 1879 i remeté un ofici a la seua secció de «ciències socials» (en funcionament, almenys, des del 1866), amb data 1 de març, perquè procedira a la creació d'un «centro de investigación de la indigencia». Tot just en aquells dies hi hagué una vaga de llogaters a l'Horta de València, que fou reprimida amb la deportació de quasi cent llauradors a Menorca. La secció de ciències socials promogué concursos i estudis sobre pobresa, habitatges obrers, situació de les presons, possibilitats d'una caixa d'estalvis, etc. Sens dubte, bona part de la seua espenta es degué a la direcció de Eduardo Pérez Pujol (1830-1894).

Imatge 2.1. Segell de la Secció de Ciències Socials de la Societat Econòmica del País de València (repositori UPV)

El 1883 se celebrà a València un Congrés Sociològic, impulsat per Eduardo Pérez Pujol, una persona en la qual confluïren la preocupació jurídica i social, així com també l'interès per la història (Romeu 1979). Pérez Pujol fou professor a les universitats de Santiago, Valladolid i València, a la qual arribà el 1858, i on fou rector al període 1869-73. Fou un exponent del reformisme krausista, un moviment liberal promotor d'una reforma pedagògica naturalista, que impulsà la fundació de la Institució Lliure d'Ensenyament. Era partidari també dels gremis i el cooperativisme.

El 1872, Pérez Pujol va realitzar l'informe *La cuestión social en Valencia*, editat per la Reial Societat d'Amics del País de València, i que pot considerar-se el primer estudi sociològic fet a casa nostra. L'informe es fonamenta en una sèrie de dades arreplegades per Pérez Pujol, com ara: els socis que tenia l'Associació Internacional de Treballadors a València, distribuïts per seccions laborals (1.570), la quantitat de pobres als quals donaven suport les Junes de Beneficència parroquials (741), el nombre de membres de les confraries que prestaven auxili de viàtic i funeral (8.550), les germendats que també donaven suport en cas de malaltia o soterrament (879), els associats de les parroquies que proporcionaven viàtics (2.648), els socis de les societats d'auxili (2.254) i els de les societats cooperatives (798) (Pérez 1872: 136-143). Després de l'Informe va publicar *La sociología y la fórmula del derecho* (1875).

A les darreries de juliol de 1883, Pérez Pujol presidí (per votació) el Congrés Sociològic, que havia sigut convocat per l'Ateneu Obrer de la ciutat (per la qual cosa també se li anomenà Congrés Obrer). L'esdeveniment començà el 20 de juliol, al temps que la ciutat encetava la Fira de Juliol (*El globo*, 22/07/1883, p. 2), estaven adornats els carrers, hi havia bous i circ d'estiu. També s'hi va inaugurar enmig d'aquelles jornades festives el tren València-Bunyol. Al Congrés participaren més de 250 persones. Va concloure el dia 24, amb una sèrie de resolucions, com ara la de Carmelo Navarro Reverter sobre l'ensenyament obligatori, gratuït, laic i integral. Pérez Pujol s'adreçà als participants per fer el resum final, palesant «la vastíssima erudició que posee en sociología» (*El globo*, 27/07/1883, pp. 3-4).

Dissortadament, després del Congrés, Pérez Pujol s'allunyà del estudi de la relació entre la sociologia i el dret i s'orientà a la relació d'aquesta disciplina amb la història. El Pla del ministre Gamazo de 1883 havia introduït l'assignatura d'història del dret a les facultats i Pérez Pujol, que ocupava la càtedra de dret civil, optà per aquesta nova matèria, amb nomenament de 1884 (Blasco 1996). Els darrers anys de la seua vida es dedicà al estudi de les formes jurídiques, socials i, fins i tot, artístiques del període visigòtic, el que va donar lloc a la seua obra en quatre volums *Historia de las instituciones sociales de la España goda*, publicada el 1896, dos anys després de la seua mort.

Imatge 2.2. Fèretre amb les despulles d'Eduardo Pérez Pujol, 1894. Fotografia de J. Lozano. Col·lecció Díaz Prósper

2.1.3.- Augusto Villalonga Alemany

En cert sentit, Augusto Villalonga va continuar el camí sociològic d'Eduardo Pérez Pujol. Després de formar-se als Jesuïtes de València, féu estudis de dret. El 1895 es presentà a les oposicions a una càtedra d'història del dret de la Universitat d'Oviedo, on donava classes, en aquella època, *Clarín*. En el tribunal de l'oposició estava l'esmentat Menéndez y Pelayo. També hi va concórrer Elías Tormo, nascut a Albaida i vinculat, anys després, a la protecció del patrimoni artístic valencià (Tormo 1944). Villalonga abandonà en el primer exercici (*Gaceta de Instrucción Pública*, 7/11/1895; Petit 1996). El 1896 es va presentar, també sense èxit, a una plaça de professor de dret a la Universitat de València (*Gaceta de Instrucción Pública*, 15/06/1896). Potser pel fracàs de les seues pretensions acadèmiques, Villalonga orientà el seu exercici professional al càrrec de notari. Ocupà plaça a Pedreguer, on es conserven protocols seus des del 1901.

El 27 de maig de 1906 participà en l'assemblea de Solidaridad Levantina, un congrés agrari encapçalat per l'alcalde Sanchis Bergón, per debatre de la distribució

i la política aranzelària del govern de l'Estat. Villalonga parlà en representació de la Unión de Productores de La Marina. La crònica d'*El Heraldo de Madrid* (27/05/1906, p. 3) resumeix així la seua intervenció:

[...] dice que el Gobierno, en vez de proteger la exportación de las principales riquezas, las amenaza con un brutal Arancel, que arruinará la comarca que representa, y con ella á todas las demás. Se lamenta de que el quintal de pasas y de aceite cueste un duro llevarlo á Madrid, mientras que solamente cuesta cinco reales llevarlo á Londres. [...] Continúa el Sr. Villalonga diciendo que las tarifas de ferrocarriles matan el comercio. Además, nunca se sabe cuándo salen y cuándo llegan los trenes de mercancías, peligrando los frutos. Necesítase resucitar los tiempos del conde de Aranda y hacer el Gobierno toda suerte de reformas beneficiosas para el país, aunque vociferen Empresas explotadoras. Precisa demostrar que sabemos defender la Constitución que nuestros padres, más hombres que nosotros, conquistaron..

El 1909, Villalonga fou el secretari del congrés notarial a València (*La correspondencia de España*, 20/11/1909, p. 7). El 1912, la premsa arreplegà una intervenció seua davant dels mestres de la comarca, reunits al teatre principal de Dénia, en un «míting pedagógico», on «en brillantes párrafos expuso y resolvió los problemas todos de la instrucción primaria en nuestra patria.» (*Gaceta de Instrucción Pública*, 21/09/1912, p. 16).

El 1923, el periòdic de Madrid *La Acción* va fer un «plebiscit» per buscar nous polítics mitjançant cartes dels lectors. Villalonga aparegué en la portada, com un dels més recomanats. El periodista ho resumeix així: «Se nos dice que es un hombre de mérito extraordinario, de gran austeridad, de cultura vastísima y de mentalidad tan recia que evoca el recuerdo de [Joaquín] Costa.» (*La Acción*, 12/10/1923, p. 1). Un any després dissertà a la Facultat de Dret de València sobre «Bienes propios y comunes de los pueblos: consideraciones históricas y doctrinales acerca de los mismos» (*Nuestro Tiempo*, 12/1924, p. 312). El maig de 1928 dictà una altra conferència a l'Ateneu sobre temes econòmics i socials (*El Imparcial*, 17/05/1928, p. 7).

Durant aquests anys esdevingué un fet dramàtic, amb el qual va tindre una certa relació Villalonga. Un altre dels notaris de Pedreguer a principis del s. XX, Jaime María Ferrando Costa, amb el qual mantenia una bona amistat, ocupà plaça de jutge a la població. El jutge va contraure matrimoni amb una dona anomenada Teresa, que, segons sembla, li va ocultar que havia estat forçada per un altre advocat i banquer del poble, Bartolomé

Pons Cabrera. Jaime María s'allunyà de la seua dona, que va rebre el suport de la família d'Augusto Villalonga. Es va refer la relació, però el 1927, el jutge matà Bartolomé Pons, perquè pensava que havia forçat novament la seua dona. Ella li ho hauria confessat al retor de Teulada i Villalonga n'estaria assabentat, però al judici, celebrat el 1927, aquest ho negà i el capellà va adduir secret de confesió (*La Voz*, 23/07/1927, p. 6; *El Sol*, 23/07/1927, p. 8; *La Vanguardia*, 24/03/1927, p. 22). Enrique Cerdán Tato va compondre una narració dels fets en el seu llibre *Matar con Mózar y 29 atrocidades más*.

La seua aportació sociològica fonamental té a veure amb el llibre *El problema social en las democracias*. Villalonga publicà aquesta obra el 1931, dins de la col·lecció *Cuadernos de Cultura*, que llançà l'editorial Orto a València i Madrid, sota la direcció de Marín Civera Martínez, d'orientació anarquista. La il·lustració de la portada fou de Josep Renau.

Imatge 2.3. Portada de «El problema social en las democracias» d'Augusto Villalonga. Portada de Josep Renau

Villalonga participà en les eleccions a les Corts constituents de 1931 com a independent en una candidatura de la dreta liberal, encapçalada per Mariano Gómez, rector de la Universitat de València, junt a Alcalá-Zamora i José García-Berlanga Pardo, pare del conegut director de cinema valencià (Marzal 2011). El 9 de desembre de 1933 i el 13 de gener de 1934 va dictar una conferència en dues parts, titulada *Nuestra constitución agraria*, impartida al Col·legi Notarial de València, que fou publicada per l'editorial Tipografia Moderna de València.

El 1934, María López Godet, la dona d'Augusto Villalonga, va fer una donació per fer un llavador públic a Pedreguer. L'alcalde, Juan Puigcerver (comerciant exportador), proposà nomenar-los fills adoptius. A Villalonga li dedicaren un carrer. El març de 1936 hi hagueren manifestacions de repulsa i embrutaren la placa. Ell proposà que li llevaren el nom. L'Ajuntament accedí i passà a anomenar-se Màrtir Luis Sirval (un periodista liberal assassinat per un legionari en els esdeveniments d'Astúries de 1934). En produir-se el colp d'Estat de 1936, a Pedreguer hi hagueren incendis enfront de la casa de Villalonga, com també enfront de casa de l'alcalde (Ballester 1995). A hores d'ara, Augusto Villalonga i María López tenen duesavingudes amb els seus noms a Pedreguer. Augusto Villalonga fou soterrat al Cementeri General de València.

2.1.4.- José R. Medina Echavarría

En la mateixa tradició jurídica hem d'ubicar José Medina Echavarría (1903-1970), un dels sociòlegs més important per la seua projecció internacional, nascut a terres valencianes. La seua trajectòria està ben documentada, entre altres publicacions, per la tesi de Juan Jesús Morales (2012), disponible a la Xarxa.

José R. Medina Echavarría va nàixer a Castelló i va fer els estudis secundaris a l'Institut Lluís Vives de València (el seu títol du data del 3 de setembre de 1919). Feu estudis a la Facultat de Dret de la Universitat de València i traslladà el seu expedient a la de Múrcia (hem localitzat la constància del seu trasllat als *Anales de la Universidad de Valencia Memorias y estadísticas del Curso 1922-1923*, p. 328). Després es doctorà a la Complutense, amb una tesi sobre *La representación profesional en las Asambleas legislativas*. Adolfo Posada, catedràtic de filosofia del dret de formació krausista, li va influir per deixar la filosofia del dret i aproximar-se a la sociologia. Als mateixos *Anales* esmentats es publicà una obra primerenca: *La representación profesional en las asambleas legislativas* (Medina 1930).

El 1931 marxà al lectorat de castellà de la Universitat de Marburg, que era, junt amb la de Baden, un dels focus de pensament neokantià i, en sociologia, de defensava de l'orientació comprensiva de Freyer, Mannheim, Simmel, Tönnies o Weber. Per això es relacionà amb Ortega y Gasset, amb el qual compartia l'interès també per l'historicisme i la fenomenologia. La Junta d'Ampliació d'Estudis (JAE), una institució creada per la República que afavorí molt el progrés de la ciència, li donà suport per a les estades a Alemanya de 1932 i 1933. En aquella època, l'interès sociològic ja era palès en *La situación presente de la filosofía jurídica*, el seu primer llibre publicat el 1935 (Medina 2008). El febrer d'aquell any fou nomenat catedràtic a la Universitat de Múrcia. Va rebre una nova ajuda a la JAE per ampliar estudis a Londres i Nova York. Entre 1932 i 1937 fou lletrat del Congrés dels Diputats.

Durant la Guerra Civil, el govern de la República hagué de recórrer al professorat de dret per refer el cos diplomàtic (aquesta és la raó per la qual l'escriptor Jorge Semprún, fill d'un professor de dret, va passar un anys de la seua joventut a Holanda). Medina Echavarría fou destinat a l'ambaixada de Varsòvia. Mantingué tota la seua vida la fidelitat als valors de la II República.

INMIGRANTE
SERVICIO DE MIGRACIÓN
Barcelona, España

NUM. 545215/5.

TARJETA DE IDENTIFICACIÓN expedida por el Englo. del Consulado, Englo. de Negoc. A. I. en Varsovia, POLONIA, al Sr. José MEDINA ECHAVARRÍA.

MEDEA FILIACIÓN DEL INTERESADO

ESTATURA	170 cm.	COMPLEJIÓN	Fuerte
COLORES	blanco	PED	castaño-gris
OJOS	castaños	PED	pardos
CABELLO	rojo	MOD	regular
SEÑAS PARTICULARES	ningunas.		

DATOS COMPLEMENTARIOS

EDAD ... 30 años ... 1908 ... Profesor de la Universidad ... francés, inglés ... España ... española ... catalán ... Varsovia, Polonia ... 20 de Marzo de 1938.

Encargado de Consulado: Luciano Jacobine Rivas
Encargado de Negocios A. I.

Imatge 2.4. Fitxa d'immigració de José Medina. Arxiu del Col·legi Espanyol a Mèxic

El 10 de maig de 1939, Medina arribà com exiliat a Mèxic. El president del país Lázaro Cárdenas va entendre el paper dinamitzador que els republicans espanyols podien realitzar al país nordamericà i obrí les portes als exiliats. Un any després publicà a la Casa d'Espanya *Panorama de la sociología contemporánea*. (Medina 1940). El 1943 publicà una compilació d'articles amb el títol: *Responsabilidad de la inteligencia. Estudios de nuestro tiempo*, el tercer dels quals és «Sentido y función de la sociología», la lliçó inaugural en la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic (Medina 1943). Ocupà la primera càtedra de sociologia a la Universitat Nacional Autònoma de Mèxic, dictà classes a l'Escola Nacional d'Economia i fou el responsable de la primera traducció que es va fer, que fou al castellà, d'*Economia i societat* de Weber, publicada pel Fondo de Cultura Económica. Medina fou també el responsable de l'àrea de sociologia d'aquesta editorial i així mateix col·laborà amb la *Revista Mexicana de Sociología*.

El 1946, Medina es trasllada a Colòmbia, on fou professor visitant a la Universitat Nacional, amb seu a Bogotá. També visità la Universitat de Puerto Rico a Río Piedras (1946-1952). El 1952 es traslladà a Xile treballant en la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (la CEPAL, promoguda per l'ONU). Com a expert d'UNESCO arribà a la Facultat Llatinoamericana de Ciències Socials (FLACSO), on fou el primer director de l'Escola Llatinoamericana de Sociologia (ELAS), 1958-1959. En aquella època publicà: *Aspectos sociales del desarrollo económico* (1959) i *Consideraciones sociológicas del desarrollo económico* (1963), obres fonamentals del desenvolupament llatinoamericà. El desenvolupament econòmic i la viabilitat de les democràcies foren els temes d'aquesta segona etapa del seu pensament.

José Medina va morir a Santiago de Xile el 1977, amb 73 anys. La nota necrològica publicada a *La Vanguardia* (16/11/1977) començava amb l'afirmació ben certa: «La sociología iberoamericana ha perdido a uno de sus hombres importantes...».

2.2.- L'APROXIMACIÓ RELIGIOSA A LA SOCIOLOGIA

Una altra aproximació a la sociologia que es va donar a terres valencianes a les darreries del segle XIX i principis del XX tingué a veure amb l'estratègia de l'Església Catòlica front al Moviment Obrer, sobretot després de l'encíclica *Rerum Novarum* de Lleó XIII (1891). Aquesta aproximació fou ben representada (i en cert sentit avançada) per l'activitat i l'obra del retor castellonenc Antonio Vicent Dolz.

Imatge 2.5. Retrat del P. Vicent, «La Hormiga de oro», 15/6/1912, p. 7. Fotografia de Gómez Durán

Antonio Vicent Dolz (1837-1912) estudià batxillerat a Castelló i Filosofia i Dret a la Universitat Complutense. En acabar aquest estudis ingressà a la Companyia de Jesús. Després estudià ciències (biologia) a la Universitat de Sevilla i va fundar el primer Cercle Catòlic a Manresa (1865) (altres fonts parlen d'Alcoi). En l'època de la Revolució de 1868, marxà a l'exili. En 1883 tornà i fou destinat a València, on continuà fundant cercles, cooperatives i patronats educatius. Així, va fundar la Casa dels Obrers de Sant

Vicent Ferrer (al carrer Sagunt, 112; l'edifici, amb un teatre, del carrer Cavallers fou fundat el 1908. El teatre *Talia*, que s'hi troba, començà les representacions el desembre de 1928. També apareix com adreça el carrer de l'Àngel, 1).

La fundació dels Cercles Catòlics sintonitzà amb la nova doctrina eclesiàstica sobre la qüestió social. Cap al 1895 hi havia uns quaranta cercles i quasi trenta patronats al País Valencià. Alguns cercles, com ara els de Vila-real, Onda o Borriana, tenien més de cinc-cents socis. En total, comptaven uns 20.000 socis. A tota Espanya hi havien uns 80.000 socis. Vicent comptà amb el suport del cardenal Sancha, arquebisbe de València (1892-1898). Aquest moviment s'escampà amb la creació de sindicats de camperols d'inspiració cristiana, que disposaven de cooperatives o caixes de crèdit rural. Al camp polític, aquest moviment donaria lloc a la Lliga Catòlica, que fou creada el 1903 (Martínez 1998: 203; Furió 1995: 531-533).

Cal dir que Antonio Vicent, per la seua formació científica, també va fer per a València algunes tasques relacionades amb la biologia, com ara una anàlisi microbiològica de les aigües de la ciutat (1890) i fou el promotor de l'Observatori de l'Ebre. Mossen Alcover (conegut pel diccionari Alcover-Moll) el va conèixer en un viatge i va escriure d'ell:

També he vist el P. Antoni Vicent, honor de la Companyia de Jesús, glòria de la ciència espanyola, apòstol de la sociologia catòlica y dels Circols d'Obrers. Me digué que recomana per tot l'obra del Diccionari y que seguirà fent lo mateix. (*Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, 1902, 154, cit. March 2000: 428)

Antonio Vicent deixà una significativa bibliografia. Va publicar: *Socialismo y anarquismo* (1893), sobre l'encíclica de Lleó XIII (reed. Vicent 1972), *De la agremiación dentro y fuera de los círculos católicos obreros* (1905), *Cooperativismo católico* (1906) i *Manual de las escuelas de reforma social* (1911). Però a més, promogué que la Casa de los Obreros organitzara una biblioteca popular circulant (*El Siglo Futuro*, 7/1/1910, núm.750, pàgina 3, inclou un anunci amb la consigna: «*Se trata de la des cristianizada Valencia*»).

Un any després de la seua mort se li va retre un homenatge al cementiri de València, encapçalat pel diputat Juan Pérez Lucía (*La Hormiga de oro*, 12/7/1913, p. 6). L'Ajuntament de València li va dedicar un carrer, l'anomenat: «Pare Vicent, sociòleg», que es troba entre el carrer Font de la Figuera i el carrer de la Font de Sant Lluís. És l'única via del cap i casal que té referències sociològiques explícites.

2.3.- L'APROXIMACIÓ POLÍTICA A LA SOCIOLOGIA

En algunes orientacions polítiques, més bé anarquistes i feministes, també podem trobar referències explícites a la sociologia, una bona mostra de les quals fou la publicació d'un «setmanari sociològic», anomenat *El corsario*.

El 8 de juny de 1902 es publicà a València el primer número d'*El Corsario. Periódico Sociológico*, que era l'hereu del periòdic anarquista i feminista *La Humanidad Libre*, que també es va publicar durant 1902. L'exemplar es venia a cinc cèntims (paquet de 30 exemplars, 1 pesseta) i la redacció estava ubicada al carrer Lepanto, 16, 4t, de la capital. A l'Institut d'Història Social d'Amsterdam es conserven els números 1-3 i 18-27.

A partir del segon número tingué periodicitat setmanal, per la qual cosa canvia el seu títol a *El Corsario. Semanario Sociológico*. En el periòdic col·laboraren autors anarquistes, com ara T. Ros, María Losada, Soledad Gustavo, el cèlebre Anselmo Lorenzo, Charles Malato, Ricardo Mella, A. López Rodrigo, Juan Ortega, Leopoldo Bonafulla i José Alarcón (aquest també col·laborà en *La Alarma*, que s'editava a Reus, i que tenia com a lema *Sociología-Solidaridad*).

Imatge 2.6. Capçalera d'El Corsario. Semanario Sociológico. Font: www.estelnegre.org

El contingut d'*El Corsario. Semanario Sociológico* es mostrava crític amb la premsa republicana (*El Mercantil Valenciano*). Arreplegava comunicats de «La mano negra» i mostres de solidaritat amb els empresonats d'aquest grup armat. Després d'una llarga sèrie de denúncies, segrestos i, fins i tot, detencions del seu director, deixà de publicar-se. El darrer número conegut és del 12 de desembre de 1902.

Un dels membres més actius de la redacció d'*El Corsario* fou Antonio López Rodrigo. De fet, pel seu domini del francès, redactà i signà cartes de promoció de la publicació enviades a altres nuclis anàlegs. S'ha conservat una, datada el 5 d'abril, adreçada a anarquistes francesos.

López també col·laborà en l'esmentat *La Alarma*, remetent articles des de València. Apareix com a traductor al castellà de diversos llibres del geògraf i anarquista francès Élisée Reclus, membre de la Primera Internacional, com ara, *Les meues exploracions d'Amèrica*, *La muntanya* i *El rierol* del mateix autor, les dues editades per F. Sempere a València (cf. Reclus 2001), així com *Evolució, revolució i anarquisme*. Encara que algunes edicions no estan datades, aquestes publicacions bé podrien ser anteriors a la seua participació en el *Semanario Sociológico*.

En els anys vint trobem López com un dels responsables de la masoneria valenciana, concretament la *Federación Valentina* núm. 2 de la *Gr. Log. Reg. Del Levante de España*. Hem conservat un salconduit signat per ell, de 1927, a favor de Juli Just Gimeno (1894-1976), notable polític valencià, ministre en el govern de Largo Caballero i en el govern republicà en l'exili fins a 1976.

2.4.- L'APROXIMACIÓ PEDAGÒGICA A LA SOCIOLOGIA

Per últim, volem fer constar una altra aproximació, diguem-ne, a l'anàlisi sociològica, que procedia de la formació pedagògica i que trobem exemplificada en les visites que organitzava la professora de Magisteri Maria Carbonell Sánchez a les fàbriques o a les instal·lacions industrials.

Amb motiu del seu nomenament com a filla predilecta de València, l'alcalde inaugurarà una placa a l'Escola de Magisteri (carrer Arquebisbe Mayoral), precisament on ara és l'Ajuntament (*Almanaque Bailly-Bailliere*, 1917, p. 216). La revista *La Escuela Moderna*, amb la que col·laborava, li dedicà una semblança biogràfica en el número 292 (12/1915). Maria Carbonell va nàixer a València. Ingressà a la Normal el 1871. Obtingué plaça a Xest el 1877 (probablement quan va complir l'edat de treballar) i a l'escola del carrer Barques de València. El 1900 obtingué plaça de professora de la Normal de Granada i, l'any següent, per permuta, plaça a València. A partir d'aquell moment participà activament en tot tipus d'esdeveniments socials i pedagògics. En una crònica de 1919 d'una assemblea nacional de

mestres (millor dit de dos, perquè estaven separats homes i dones) és descrita com «verdadera y legítima gloria profesional» (*La Acción*, 12/9/1919, p. 6). Publicà *Los pequeños defectos: ligeros estudios sobre la educación en la juventud* (València, F. Doménech i Matías Real, 1888), *Lecciones de Geografía* (València, Manuel Alufre, 1892), *Pedagogía maternal* i la novel·la *Coqueterías. Sencillo episodio de la vida íntima relatado a los lectores* de *El Correo de Valencia* (València, Imprenta de Ripolles, 1897), *Discursos y conferencias* (València, F. Vives Mora, 1904), *Temas de pedagogía* (València, Hijos de F. Mora, 1920), *Las hadas modernas* (València, Hijos de F. Mora, 1922). Hi ha una reedició de *Las mujeres del Quijote y otros escritos* (València, Alfons el Magnànim; Debats).

El seu ideari estava pròxim a l'Escola Moderna (participà activament en la revista homònima), amb un cert feminisme, com es veu als articles que hi va publicar, com ara «Educación Femenina» (1/05/1917, pp. 273-282) o «La Pedagogía después de la Guerra»: «¿Seguiremos diciendo a las niñas y jóvenes que la mujer ha venido sólo para la familia, para el hogar, para la maternidad?» (Carbonell 1918: 650). Però també va gaudir d'una bona consideració per part de la premsa confessional, com palesen les notes, esmentades més endavant. De fet, se l'ha considerada també pròxima al regeneracionisme i el catolicisme social.

El 1922, la *Gaceta de Madrid* (el BOE) publicà la seua jubilació com a professora numerària de Pedagogia de l'Escola Normal de Mestres [dones] (*La Gaceta*, 22/05/1922; *La Época* del mateix dia, p. 4). Probablement per aquest motiu, el mateix any li atorgaren «costeadas por el Magisterio», les insígnies de la Creu d'Alfons XII. L'acte se celebrà al Paraninfo de la Universitat de València (*La Unión Ilustrada*, 14/06/1922).

Oro de Ley publicà en el seu número del 15/09/1926, p. 13, una nota necrològica, en la qual, a més de professora de Magisteri, presentava María Carbonell com «directora pedagógica en la Institución para la Enseñanza, Vicepresidenta del Tribunal de niños y vocal de la Junta de Protección a la Infancia.» Abans de la Guerra Civil, hi havia a València dues «cantines escolars» per a infants indigents. Una duia el nom de Blasco Ibáñez i l'altra el de María Carbonell (Moll 1935, 12).

Pel que fa al seu vincle amb la recerca sociològica, hem de destacar les visites a centres productius que feia amb estudiants.

Al setmanari catòlic i conservador *La hormiga de oro*, de 8/03/1913, p. 13, s'arregla la següent notícia, on, de manera no molt clara, es relacionen les excursions científiques amb l'activitat de Maria Carbonell:

El Ateneo Pedagógico de Valencia está dando una prueba de su actividad con sus excursiones científicas como la que acaba de realizar al cargadero de hierro de Canet (Sagunto), y en las notables conferencias que a menudo se dan en su local social. La profesora de la Normal y cultísima escritora doña María Carbonell desarrolló hace pocos días la conferencia cuyo tema fué el siguiente: «Moralidad y sensibilidad infantil. Medios educativos con ellos relacionados.» Comienza la conferenciante diciendo que no se tiene tan presente como debiera la influencia del medio ambiente cuando se trata de la educación. La madre debe procurar limpieza y perfección del ambiente moral en que vive el niño. Nada hay despreciable ni insignificante en lo que se refiere a la formación del sano ambiente educativo.

Censuró a continuación la excesiva transigencia de algunas madres con las peticiones egoistas de sus hijos. El ejemplo es el mejor medio para conducirles por el buen camino. Piensen las madres –dijo– en que educar a un niño es influir constantemente sobre él, y considerar que su almita reacciona a cada impresión como una sensitiva y que una leve desconfianza, una burla, una pequeña injusticia puede causar a su espíritu una herida incurable que se abra y duela muchas veces en la vida.

La notabilísima conferenciante doña María Carbonell fue coronada por una salva de aplausos.

La escogida concurrencia felició a tan ilustrada profesora como distinguida publicista.

Tres anys després, el setmanari, que es publicava a Barcelona, tornà a donar notícia de les visites de la professora Carbonell, amb la fotografia següent, al peu de la qual es llig: «Grupo de maestras que bajo la dirección de la profesora de la Normal doña María Carbonell, realizan estudios en varias fábricas de la capital».

Imatge 2.6. María Carbonell (al centre) amb estudiants de Magisteri, visitant fàbriques de València. «La Hormiga de oro», 2/12/1916, p. 5. Foto Cabedo

El valor de les excursions i les visites fou argumentat per María Carbonell en un article de 1909, publicat a *La Escuela Moderna*:

Medio de cultura el más á propósito para conocer el pasado y el presente, observar é investigar, disciplinar la mente y aprender en la realidad viva de las cosas las particularidades más interesanes y pintorescas de la Historia y la Geografía, la Industria y el Arte, la Naturaleza y los hechos humanos. Leer en el gran libro del mundo y de las cosas es la gran lectura, y aprender observando y mirando, la gran enseñanza.» (Carbonell 1909, 19).

Aquest «aprendre observant» els fets humans justificava les visites a les fàbriques i, naturalment, suposava la primera introducció de la sociologia a la Facultat de Magisteri de la Universitat de València.

Part 3.

Des de la Guerra fins A l'actualitat

3.1.- INTRODUCCIÓ

Cal dir en primer lloc que sintetitzar en unes poques pàgines el que ha esdevingut al camp de la sociologia i l'antropologia social valencianes als darrers setanta anys és una empresa difícil, almenys per tres raons. La primera és inherent a qualsevol treball de síntesi, que necessàriament ha de practicar reduccions o exclusions, que poden ser titllades de parcials. Una manera d'enfrontar aquesta dificultat, que és la que ha estat seguida en aquest paper, és multiplicar les referències, val a dir, l'esment d'autors i obres, a risc de llastar la fluïdesa de la lectura. La segona és que, com succeeix amb altres disciplines, una ciència és allò que determina la comunitat científica (com defensà clàssicament Kuhn), però aquesta és inseparable de dispositius socials que, en el nostre cas, anaren constituint-se en el període estudiat, però no hi preexistien. Per això, la història d'aquestes ciències s'escriu sobre la pauta dels dispositius que les materialitzaren. I en aquest sentit, la sociologia tingué a terres valencianes un peculiar procés d'institucionalització. Primer fou càtedra (1955), després àrea, departament (constituït el 7 de juliol de 1986) i facultat (19 d'octubre de 1999); primer titulació de postgrau, després de segon cicle de llicenciatura i després titulació de grau; en el cas de l'antropologia, no és grau encara. La tercera i no menor de les dificultats té a veure amb la índole dual de les ciències socials, que heretaren la vella distinció entre les concepcions de la saviesa que enunciarren Plató i Aristòtil. Mentre que per al primer, la saviesa era un camí dialèctic que havia de promoure una ciutadania justa, per al segon era una classificació veraç que ens permetia construir un sistema de les ciències. Per això, un escrit de síntesi no pot optar entre dialèctica o ciència, entre dialèctica o positivisme, o, per posar un exemple extrem, entre Theodor W. Adorno o Paul Felix Lazarsfeld.

En segon lloc, la manera d'organitzar aquest text parteix d'un fet que potser ressaltarà sorprenent. A grans trets, aquelles línies en les qual havia tingut presència la

sociologia abans de la Guerra Civil (1936-1939) són pràcticament les mateixes en les quals es desenvolupà a partir dels anys 40 del segle passat (deixarem de banda l'antropologia social perquè, com indicarem més endavant, aquesta no aparegué a les terres valencianes fins després de la Guerra). Atès que aquestes línies foren anteriors a la consolidació de dispositius socials, les qualificarem en la part anterior (Hernàndez Dobon 2014) d'«aproximacions». Així, fins a la Guerra, n'hi hagueren quatre: la jurídica, la religiosa, la política i l'educativa. De la primera, és a dir, l'aproximació a la sociologia que promogueren o practicaren persones provinents del camp jurídic, en fou un exemple el Congrés Sociològic, impulsat a València el 1883 per Eduardo Pérez Pujol (1830-1894), jurista i professor de la Universitat de València, en una línia que continuarien, entre altres, Augusto Villalonga Alemany o José Medina Echavarría, aquest exiliat a Mèxic i traductor de Max Weber. També podríem incloure en aquest grup Rafael Altamira Crevea (1866-1951), un importantíssim jurista i pedagog alacantí, exiliat després de la guerra. Aquesta aproximació fou molt sensible a la «qüestió social», una preocupació que, junt a altres components de tipus ideològic, també animà una segona línia, l'aproximació religiosa a la sociologia que trobem en terres valencianes, per exemple, en l'obra d'Antonio Vicente Dolz, capellà i promotor del sindicalisme catòlic. Una tercera línia, que seguia en definitiva les petjades de Marx o Bakunin, es realitzà des d'una aproximació política, impulsada des del moviment obrer per figures com Antonio López Rodrigo, un dels membres més actius del «semanario sociológico» *El corsario*. Per últim, també cal fer esment d'una quarta aproximació que tingué a veure amb la preocupació educativa i la formació de personal docent. En trobem un exemple en la professora de magisteri María Carbonell Sánchez, que portava les seues estudiants a visitar fàbriques i barris, i la ploma de la qual defensà infatigablement el canvi social i l'emancipació de la dona. Doncs bé, aquestes aproximacions es mantingueren després de la Guerra Civil, amb les modificacions que s'analizaran en aquest text. La primera aproximació (com s'assenyala a l'epígraf 2n) permeté la institucionalització acadèmica de la sociologia i tingué una curiosa derivada en l'aparició de la sociolingüística catalana (que es comenta a l'epígraf 3r). No té rellevància allò que hem anomenat adés aproximació religiosa; en canvi, es consolidà una aproximació nova, la que formulà l'antropologia i la sociologia cultural (comentada a l'epígraf 4t). L'aproximació política ha estat ben representada en aquest període per l'aparició d'allò que algun autor anomena pròpiament «sociologia valenciana» (Picó 1987) (que es comenta a l'epígraf 5é). Per últim, es dedica un apartat a l'aproximació educativa (epígraf 6é). Després, es formulen algunes conclusions i notes finals (epígraf 7é).

3.2.- DE LES CÀTEDRES JURÍDIQUES, PASSANT PER LES ECONÒMIQUES, A LES SOCIOLÒGIQUES

Tal com havia passat a la fi del segle XIX, després de la Guerra Civil, bona part de l'interès per la disciplina proposada per Auguste Comte procedia del camp del dret. Concretament d'àrees menys relacionades amb el processos judicials, com ara la filosofia del dret o el dret polític. En realitat, també fou així en l'origen de la disciplina, perquè allò que proposà Comte ja estava present, en un cert sentit, en les obres sobre el dret publicades per Kant i Hegel, encara que ho qualificaven de «metafísica» i «filosofia», respectivament. No es pot oblidar que durant les primeres dècades de la dictadura de Franco, el dret existent era la seua pròpia caricatura. Si hi hagué un interès per la sociologia es conreà en àrees jurídiques perifèriques, freqüentment partint de càtedres allunyades del centres de poder del règim i amb un necessari contacte amb l'estranger. Fou aquest el punt de partida de la institucionalització acadèmica de la sociologia que, fins i tot després d'establida, hagué de conviure amb aquest interès jurídic, com ho demostra la publicació el 1970 d'un *Análisis sociológico de la Audiencia Territorial de Valencia*, obra coordinada pels magistrats Aurelio Botella Taza i Roberto Colom Siquier (Botella i Colom 1970).

Fou precisament de la mà de catedràtics de dret, després de la Guerra, com la sociologia s'establí a la Universitat de València. En primer lloc gràcies a l'arribada de Francisco Murillo Ferrol (1918-2004) (cf. Vallespín 2002, 2004). Murillo formà part de l'anomenada «Escola de Granada de Ciències Socials», junt amb altres catedràtics de dret, com ara: Luis Sánchez Agesta, Nicolás Ramiro Rico i Enrique Gómez Arboleya, catedràtic a la Universitat Complutense (1954) i coautor amb Salustiano del Campo Urbano del volum *Para una sociología de la familia española* (Gómez; del Campo 1959). Murillo obtingué la càtedra de dret polític de la Universitat el 1952 i, tres anys després, la de sociologia. El fet que hi haguera a València una càtedra sociològica fou més aviat una conseqüència imprevista de la política universitària del ministre Joaquín Ruiz Giménez (que fou fill d'un altre ministre d'Educació homònim). L'1 de juny de 1954 Ruiz Giménez dictà una ordre ministerial convocant dues càtedres d'«Ètica i Sociologia», una per a la Universitat Complutense i una altra per a la Universitat de Múrcia. Però, en aquell mateix moment, es disposà la transformació de la secció de Filosofia de la institució murciana en secció d'Història, per la qual cosa el ministre hagué de dictar una altra ordre, amb data 19 de juliol de 1955, que establia que la càtedra convocada per a Múrcia «se entienda hecha para cubrir la misma cátedra, de iguales Facultad y Sección de la Universidad de Valencia». Finalment, Murillo assumí aquesta càtedra.

Imatge 3.1. Francisco Murillo Ferrol (font CIS)

El 1953 es procedí a la reforma del pla d'estudi de dret. Això va permetre una primera i efímera inclusió de la sociologia amb caràcter obligatori (Palao, 2018: 278). Quan fou destituït Ruíz Giménez, quedà restringida a les seccions de Ciències Polítiques, Ciències Econòmiques i Comercials de la facultat homònima, així com a la secció de filosofia de la facultat de Filosofia i Lletres (BOE, 29 d'agost de 1953, cf. Pérez Yruela 2021). Així mateix dirigí el Col·legi Major Lluís Vives de la Universitat de València. Murillo encapçalà també el Grup d'Història de l'Estructura Social, creat al si de la Secció d'Història Moderna i Contemporània de l'Institut Valencià d'Estudis Històrics, que estava integrat en la Institució Alfons el Magnànim (IAM), secció que s'havia constituït el 1950 i que fou dirigida per l'historiador José María Jover Zamora (1920-2006) (Gabarda 1997: 32). El 1958, Murillo amplià estudis a la Universitat de Colònia. Si analitzem la trajectòria de les figures destacades vinculades en aquella època amb aquest centre alemany, com ara Leopold von Wiese o René König, podem concloure que llavors desenvolupaven una anàlisi sociològica hereva de la sociologia comprensiva o de l'hermenèutica cultural, d'inspiració

neokantiana, però ja intensament preocupada per les orientacions empíriques que procedien de l'estructural-funcionalisme nord-americà. Tot això com alternativa a la sociologia crítica que es practicava simultàniament, per exemple, a l'Institut d'Investigació Social de la Universitat de Frankfurt, l'anomenada Escola de Frankfurt. En tornar de Colònia, Murillo va promoure un estudi sobre les classes mitges, amb les dades del cens de 1950, i el primer informe del Banc de Bilbao sobre la renda mitjana de la població espanyola (Pérez Yruela 2021). El 1961, Murillo obtingué la càtedra de la Universitat de Granada, la seua ciutat nadiua i abandonà la Universitat de València.

La càtedra de dret polític de la Universitat de València també fou ocupada posteriorment per Diego Sevilla Andrés (1911-1984), el qual havia estudiat en aquesta universitat i amplià estudis a la de Lovaina. Algunas publicacions de Sevilla s'acosten a la sociologia política. També fou director de l'Escola Social (1970), integrada posteriorment a la Universitat de València (decret 112/1989 de 17 de juliol, del Consell de la Generalitat Valenciana) i suprimida quan es creà la Facultat de Ciències Socials. D'altra banda, Sevilla fou «consejero nacional del Movimiento», el partit únic de la dictadura, i un article seu (Sevilla 1962), en què acusava Joan Fuster i altres de ser «nuevos nazis», se sol adduir com una fita important de l'anticatalanisme valencià (Cucó; Romero 1977).

Com a professor ajudant de la càtedra de dret polític, Murillo s'havia fet acompanyar a València pel seu deixeble José Jiménez Blanco (1930-2009) (cf. Beltrán 2005; 2009), que acabaria especialitzant-se en sociologia. El curs 1954/55; Murillo i Jiménez Blanco desenvoluparen un projecte de recerca sobre la consciència de l'estudiantat universitari (Pérez Yruela 2021). L'any 1959, Jiménez Blanco, després de llegir la seua tesi (un treball pioner en la metodologia de l'anàlisi de contingut que Jiménez aplicà a les Proposicions de les Corts de Castella), marxà a Ann Arbor per fer un postgrau en sociologia a la Universitat de Michigan. A aquest centre havien deixat la seua empremta els representants més destacats del pragmatisme sociològic, John Dewey, Charles Horton Cooley i George Herbert Mead, encara que, quan arribà Jiménez Blanco als Estats Units, l'orientació predominant ja era, com s'ha indicat, l'estructural-funcionalisme.

El panorama sociològic nord-americà de l'època estava determinat per tres grans figures: Paul Felix Lazarsfeld, Talcott Parsons i Robert Merton. Parsons fou qui millor definí l'estructural-funcionalisme, en part per la renúncia de Lazarsfeld a les elaboracions teòriques i per la pretensió de Merton de limitar-se a teories de rang mitjà. El 1951, Parsons publicà *El sistema social*, una obra en la qual analitzà

allò que considerava sistemes analítics de l'acció en la seua interdependència i penetració mútua: el sistema de l'organisme, el sistema de la personalitat, el sistema social i el sistema cultural. Des de la càtedra de Harvard, Parsons desenvolupà en els anys posteriors el funcionalisme sistèmic, amb la pretensió de determinar una tipologia de l'acció social. Jiménez Blanco i José Cazorla Pérez, també deixeble de Murillo i que arribaria a catedràtic de ciència política a la Universitat de Granada, traduïren *El sistema social* (Parsons 1966). Jiménez desenvolupà aquest estructural-funcionalisme aproximant-se a una ecologia humana, una orientació que en ell es nodria també tant de la filosofia de Xavier Zubiri com de la teoria d'Amos H. Hawley. El mateix any que aparegué la seua traducció de la *Teoría de la ecología humana* (Hawley 1962), Jiménez Blanco obtingué la càtedra de sociologia de la Facultat de Ciències Polítiques, Econòmiques i Comercials de Bilbao. El 1964 es traslladà a Màlaga i tres anys més tard tornà a València com a catedràtic.

El setembre del 1966 es publicà l'Ordre del Ministeri d'Educació de creació de la Facultat de Ciències Econòmiques i Empresariales de la Universitat de València, que es materialitzà poc després. Aquest fet determinà, per dir-ho així, la reubicació de la sociologia, que passà de l'àrea d'influència del dret a la de l'economia. El 1967, Jiménez Blanco ocupà la càtedra de sociologia de la nova facultat i, pel fet que era el membre del claustre amb més rang acadèmic, fou promogut a degà-comissari (segons la terminologia de l'època), amb la missió d'organitzar la nova facultat i promoure eleccions a degà. Realitzades aquestes tasques, el 1969 Jiménez Blanco es traslladà a la llavors recentment creada Universitat Autònoma de Madrid.

La càtedra de la Universitat de València fou ocupada posteriorment per Amando de Miguel Rodríguez (1937-2023), un catedràtic de personalitat ausades polèmica, però ben representativa de les contradiccions de la sociologia de les acaballes del franquisme. Per posar un exemple, el mateix any de 1966, Amando de Miguel publicà un estudi sobre l'empresariat i el primer dels informes del «Fomento de Estudios Sociales y de Sociología Aplicada» (FOESSA), una iniciativa de «Cáritas», l'organització oficial de l'Església catòlica per canalitzar l'acció caritativa, que posteriorment promogué cinc informes més sobre la situació i el canvi social a Espanya. Amando de Miguel dirigí l'equip d'investigació dels informes del 1966 i el 1970 (de Miguel 1966 i 1972), que acreditaren les desigualtats socials existents. L'informe sobre l'empresariat fou realitzat amb Juan José Linz Storch de Gracia (1926-2013) i publicat per l'Instituto de Estudios Políticos (IEP). Linz, fill d'una dirigent falangista, es llicencià en sociologia a la Universitat de Columbia, on esdevingué professor el 1961 (Navarro 2014). L'IEP acollí «un grup d'elit intel·lectual al servei del partit únic i l'Estat franquista» (Sesma 2013) i fou dirigit, entre altres, per Manuel Fraga Iri-

barne, del qual de Miguel fou ajudant (de Miguel 2015). Quan Amando de Miguel arribà a València també estava desenvolupant estudis sobre la sociologia del franquisme (De Miguel 1975, 1979), en un temps en què el règim s'enfonsava, i sobre el «capital humà» (1969, 1973).

A de Miguel el substituï José Ramón Torregrossa Peris (1940-2016). Torregrossa fou el primer catedràtic de sociologia de la Universitat de València que havia nascut a terres valencianes, concretament a Xàtiva. Estudià a Madrid, on fou deixeble, entre altres, de l'esmentat Salustiano del Campo, i marxà també a estudiar a la Universitat de Michigan, encara que s'especialitzà més bé en psicologia social. Aquesta fou una derivació de l'estructuralisme-funcionalista que accentuava la preocupació pel elements socials del sistema de la personalitat, que entenia segons el model interpretatiu que es desenvolupà en l'interaccionisme simbòlic. El 1978, Torregrossa obtingué la càtedra de sociologia a la Facultat de Ciències Econòmiques de la Universitat de València. Quatre anys després també obtingué una càtedra de sociologia la seua companya, María Ángeles Durán Heras, que fou la primera dona catedràtica en sociologia en un centre espanyol. Torregrossa contribuï, amb altres, a la creació de l'Associació Valenciana de Sociologia (1979).

Després de Torregrossa, al desembre de 1983, ocupà la càtedra Manuel Navarro López (n. 1942), que havia publicat estudis sobre sociologia del consum (Navarro 1972 i 1978). Els treballs de Navarro, a més de palesar els temes que marcaven la metamorfosi de la societat durant la transició política, mostren una preocupació metodològica que s'incrementarà amb l'arribada de Manuel García Ferrando.

Cap al 1986, el ministre d'Educació José María Maravall autoritzà la permuta de la càtedra de Navarro per la que ocupava García Ferrando a la Universitat Complutense. García Ferrando (va néixer a Godella, el 1942, però es crià al Cabanyal) estudià enginyeria agrària, especialitzant-se en economia i sociologia rural. Obtingué una beca en un programa de formació de professorat especialitzat en tecnologia a la Universitat de San Diego. Fou professor visitant també a Yale. A la seua tornada impartí docència a la Universitat Autònoma i a la Complutense de Madrid, fins que guanyà la càtedra de mètodes i tècniques d'investigació, que fou la que permutà per la valenciana. També fou cap del gabinet tècnic de l'Institut de la Opinió Pública i s'integrà en la seua continuació, el Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS), organisme actualment depenent de la Presidència del govern espanyol. García Ferrando té una amplíssima producció bibliogràfica. Podríem caracteritzar la seua posició com la de la cerca d'un equilibri entre una acurada anàlisi empírica i una elaboració teòrica fidel amb les dades.

García Ferrando ha coordinat obres generals (p. ex., García Ferrando ed. 1999) i és especialista en socioestadística i en sociologia de l'esport. Els seus llibres sobre aquests temes han estat molt reeditats (per exemple: García Ferrando 1999, 2002, 2014; García Ferrando et al. 2015). Ha rebut importants reconeixements. La seua recerca pionera sobre sociologia de l'esport ha estat continuada a la Universitat de València per Ramón Llopis Goig (n. 1967) i Víctor Agulló Calatayud (n. 1978).

Amb García Ferrando, que, en jubilar-se, fou promogut a professor emèrit de la Universitat de València, es trencà la tradició de catedràtics de pas, procedents majoritàriament de les ciències jurídiques o polítiques. Només hi hagué l'excepció, com se sol dir per confirmar la regla, del madrileny Alfonso de Esteban Alonso (n. 1943), que després d'una efímera estada com a catedràtic a la Universitat de València, aconseguí traslladar-se a la polèmica Universitat Rey Juan Carlos.

Cal fer esment també d'altres catedràtic de sociologia vinculats en certa mesura amb terres valencianes i que podríem ubicar en aquesta aproximació. Així, José Vidal Beneyto (1927-2010), nascut a Carcaixent, fou doctor en dret i professor la Universitat Complutense. Deixà contribucions sobre l'estudi de la cultura i els drets humans (Vidal 2000, 2006). Gaudí de reconeixement i molta estima en l'àmbit sociològic valencià, com demostra el seu nomenament com a doctor honoris causa per la de València el 2006, que edità el seu darrer manuscrit (Vidal 2017). José María Tortosa Blasco (n. 1943), nascut a Albaida, ha traduït obres de Dahrendorf i Wallerstein, seguint als quals desenvolupa recerques sobre conflictes i pobresa. Ocupa una càtedra de sociologia a la Universitat de Alacant. José María Maravall (n. 1942), ja esmentat, arribà a ministre d'Educació i fou després diputat per la circumscripció de València (1986-1989). Un altre professor, Emilio Lamo de Espinosa Michels de Champourcin (n. 1946), és fill d'un procurador de les Corts franquistes amb propietats a Requena. Ha estat president de la Federació Espanyola de Sociologia (FES) (2007-2010) i també ha rebut distincions sociològiques notables.

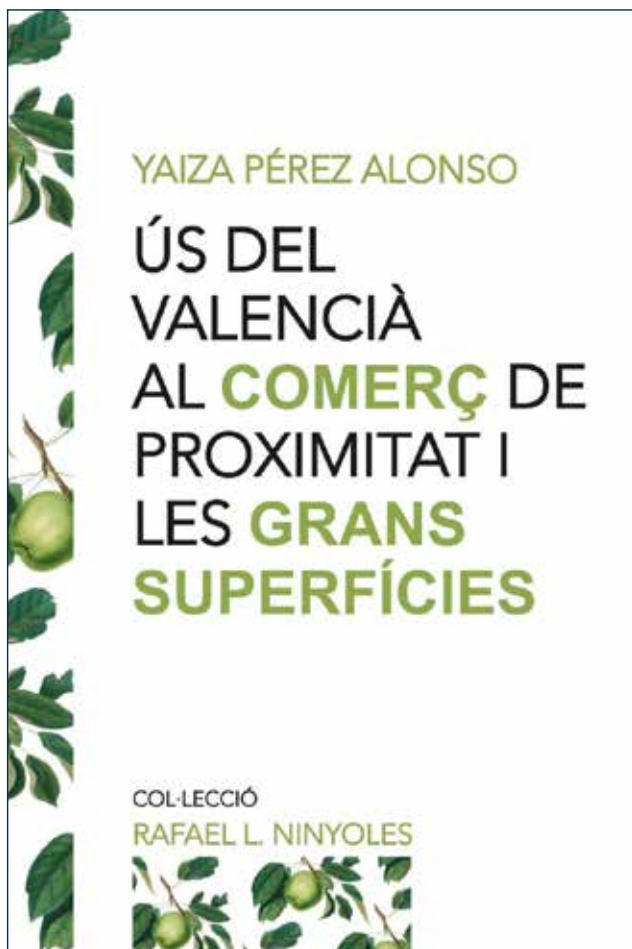
3.3.- LA DERIVADA SOCIOLINGÜÍSTICA

En cert sentit, una inesperada derivada de la línia jurídica de la sociologia fou la sociolingüística catalana, promoguda, podríem dir que en paral·lel, per Lluís V. Aracil i Rafael L. Ninyoles, tots dos formats a la Facultat de Dret de la Universitat de València.

Lluís Vicent Aracil Boned (n. 1941) fou orientat cap a la sociolingüística per la lectura de l'obra d'Uriel Weinreich *Languages in contact: Findings and Problems* (1953). En aquest llibre s'ofereix un estudi de les relacions entre el francès, l'alemany i el romanx a Suïssa, que Aracil aplicà al cas de la relació entre castellà i valencià, prenent com a matèria empírica d'anàlisi els sainets d'Eduard Escalante (Aracil 1968). Mitjançant una beca, amplià estudis als Estats Units, on es relacionà amb Charles A. Ferguson, que havia enunciat el concepte de «diglòssia», i Joshua Fishman. En els seus orígens, la trajectòria de Rafael Lluís Ninyoles Monllor (n. 1943) fou molt semblant a la d'Aracil. També estudià dret i amplià estudis sociolingüístics als Estats Units. A partir de *Conflicte lingüístic valencià* (Ninyoles 1969) encetà una sèrie de publicacions en les quals paulatinament ancorava les nocions sociolingüístiques –l'esmentada «diglòssia» i substitució lingüística– en una anàlisi empírica de l'estructura social valenciana. En aquest sentit i entre altres obres, Ninyoles ha coordinat dues voluminoses obres de referència: *Estructura Social del País Valencià* (Ninyoles, ed. 1985) i *La societat valenciana. Estructura social i institucional* (Ninyoles, ed. 2000).

Encara que els orígens foren semblants, les trajectòries d'Aracil i Ninyoles divergiren fortament amb el temps. Cap dels dos es consolidà com a professor universitari, si bé Aracil participà de la docència al departament de filologia catalana de la Universitat de Barcelona, mentre que Ninyoles ho va fer al de Sociologia i Antropologia social de la Universitat de València. El primer impulsà el Grup Català de Sociolingüística, i seminaris de sociologia i sociolingüística extrauniversitaris. Paulatinament incorporà a la seua reflexió elements filosòfics, com ara la tanatologia (Aracil 1998). El segon ha desenvolupat una llarga trajectòria en l'administració pública, des de la qual ha afavorit incansablement els estudis sobre l'estructura social i lingüística del País Valencià. Cal destacar el seu treball al front del Servei d'Investigació i Estudis Sociolingüístics (SIES) de la Generalitat Valenciana, que ha permés disposar d'un fons documental i de 35 enquestes, realitzades entre 1985 i 2015, que constitueixen, sense dubte, la font de coneixement sociolingüístic més important de la situació valenciana. En l'orientació de Ninyoles, trobem investigacions de professors de la Universitat de València, com ara Rafael Castelló (n. 1964),

Miquel Nicolàs (n. 1959) i Lluís Polanco (n. 1959), entre altres. La Direcció General de Política Lingüística durant el govern de la coalició d'esquerrers obrí una col·lecció de llibres dedicada a Ninyoles (vegeu imatge).

Imatge 3.2. Llibre de la professora de sociologia Yaiza Pérez en la col·lecció dedicada a Rafael L. Ninyoles

3.4.- ANTROPOLOGIA I SOCIOLOGIA CULTURAL

Com hem dit, tres aproximacions sociològiques que es poden descriure a finals del segle XIX i principis del XX tingueren presència en els temps recents: la font jurídica –ja explicada anteriorment–, la política i l'educativa –que seran comentades més endavant. No podem parlar, però, d'una aproximació religiosa a la sociologia, com passà abans de la Guerra, llevat de dues referències aïllades. En primer lloc, la relació, ja esmentada, entre els informes FOESSA i l'Església catòlica i, en segon lloc, l'obra de sociologia de la religió de José Alberto Prades (València, 1929), un autor que ha orientat la seua activitat, desenvolupada a la Universitat del Quebec, a actualitzar la sociologia de la religió de Durkheim (tot considerant també les aportacions de Weber), mitjançant una perspectiva interdisciplinària que integra també economia, ètica i ciències mediambientals. Cal destacar el seu estudi sobre allò sagrat (Prades 1998). Ara bé, en lloc d'una aproximació religiosa a la sociologia, com en el període anterior a la Guerra, trobem una important presència de l'antropologia i la sociologia cultural, dos àmbits de no fàcil delimitació mútua.

L'etnografia valenciana té un precedent remot en l'obra de Juan Víctor Abargues de Sostén (1845-1926), nascut i mort a València, però viatger per tota la Mediterrània, l'obra del qual (egiptològica i amb expedicions per Abissínia i la Mar Roja) és encara poc coneguda.

Després de la Guerra i encara que la IAM, dependent de la Diputació de València, havia establert un «Instituto de Musicología y Folklore» i, més endavant, un «Instituto de Estudios Ibéricos y Etnología Valenciana», el primer director del qual fou l'arqueòleg i prehistoriador Julián San Valero Aparisi (1913-1997), l'antropologia valenciana començà pròpiament amb Joan Francesc Mira (n. 1939) (vegeu Cucó 2016a). John Beattie (1915-1990), professor d'Oxford, l'orientà cap a l'antropologia i el posà en contacte amb Carmelo Lisón Tolosana (antropòleg aragonès, n. 1929). Després de llegir la seua tesi, un estudi d'antropologia social (Mira 1974), entrà en contacte amb José Alcina i Claudi Esteva Fabregat, junt amb Lisón, pares de la moderna antropologia espanyola, i amplià estudis a la Sorbona i a Princeton. Entre 1979 i 1985, Mira participà en la renovació de la IAM i en la creació de l'Institució Valenciana d'Estudis i Investigació (IVEI) i, durant quatre anys (1980-1984), dirigí el seu Institut de Sociologia i Antropologia Social, al si del qual posà en marxa el projecte d'una Etnografia General del País Valencià, de la qual en són fruit els quatre volums de *Temes d'Etnografia Valenciana*. Cal recordar que la legislació espanyola només fixà una determinació de les àrees de coneixement científic amb el desenvolupament de la Llei Orgànica 11/1983, de 25 d'agost, de Reforma Universitària

(LRU), que establí que els departaments universitaris es constituïrien segons aquestes àrees (art. 8.2). En el període anterior, l'Institut de Sociologia i Antropologia Social volia pal·liar la manca de tradició investigadora i la insuficient institucionalització acadèmica (Gabarda 1997: 103). Als anys vuitanta, Mira posà en marxa també el Museu Valencià d'Etnologia, del qual fou el primer director. Cap a la meitat de la dècada, potser decebut per la manca d'un suport suficient de les autoritats polítiques, deixà la direcció del museu i de l'institut de la IVEI i retornà a les classes de llengües clàssiques a l'Institut Ribalta i després a la Universitat Jaume I de Castelló. És clar que amb tot i això, no deixà d'intervenir en la vida intel·lectual, amb novel·les, traduccions, assaigs (com ara Mira 1984 i 1997) i la promoció d'associacions cíviques (Acció Cultural del País Valencià, Valencians pel Canvi, etc.).

Com a deixebles de Joan Francesc Mira, podem fer esment dels valencians Ricardo Sanmartín Arce (n. 1948) i Josepa Cucó Giner (n. 1950), tots dos amb càtedres d'antropologia a les universitats Complutense i de València, respectivament. El primer es formà a Cambridge. De la seua producció podem destacar la seua tesi sobre el Palmar (Sanmartín 1982) o els seus escrits sobre antropologia de l'art (2005 i 2011). La segona amplià estudis a la Universitat París V i a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París i assumí la direcció de l'Institut de Sociologia i Antropologia de la IVEI després del període de Mira fins a l'any 1995. La succeí el professor de filosofia José Montoya Sáenz. Josepa Cucó és membre de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Ha publicat estudis sobre les relacions socials a les àrees rurals valencianes, però també ha obert la perspectiva a temes com l'antropologia urbana, les xarxes associatives o l'amistat (Cucó 1995). El seu darrer llibre en escriure aquestes ratlles se centra en la figura de la política i activista Cristina Piris (Cucó 2016b). Seguint algunes de les línies de recerca antropològica obertes per Josepa Cucó podem trobar Beatriz Santamarina (n. 1968), Albert Moncusí (n. 1972) o Francesc Torres (n. 1957), tots ells professors de la Universitat de València. Cal destacar la constitució el 2004 de l'Associació Valenciana d'Antropologia, que forma part de la Federació d'Associacions d'Antropologia de l'Estat Espanyol (FAAEE), anomenada a partir de 2017 Associació d'Antropologia de l'Estat Espanyol (ASAAE), presidida per l'esmentada Santamarina i que convoca el premi de recerca Joan F. Mira. A hores d'ara Cucó i Santamarina dirigeixen la col·lecció d'antropologia de la IAM.

A cavall entre l'antropologia i la sociologia cultural trobem les primeres obres d'Antonio Ariño Villarroja (n. 1953). La seua tesi doctoral sobre les falles aconseguí el premi nacional d'investigació (Ariño 1992). Ha participat en recerques i nombroses obres col·lectives sobre les festes valencianes, l'associacionisme, el voluntariat, la participació cultural i la vida de l'estudiantat universitari. El seu darrer llibre en

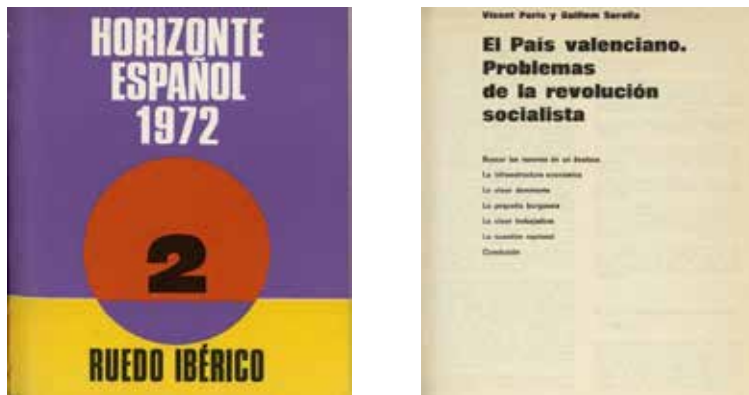
escriure aquestes ratlles, del qual és coautor amb Joan Romero (Ariño i Romero 2016), representa un estudi pioner sobre la superacumulació de poder econòmic i polític de les elits mundials i la crisi que suscita en la legitimació del contracte social implícit. Ariño ha estat membre del Consell de Direcció de la Universitat de València, ocupant diversos vicerektorats des del 2003 fins l'actualitat. Fou fundador de la revista *Arxius de Ciències Socials* i ocupà responsabilitats a la Federació Espanyola de Sociologia. A hores d'ara, també és director de l'Institut de Ciències Socials i de la Cultura de la IAM i de l'Associació d'Amigues i Amics de Lluís Vives.

Amb una formació i una línia de recerca semblant a la d'Ariño, trobem l'obra de Gil Manuel Hernández Martí (n. 1963). Ha fet recerques sobre la història de la festa sota el franquisme (vegeu la seua trilogia: Hernández Martí 1996, 1998 i 2002), però també estudis de sociologia de la cultura i, fins i tot, de la globalització (Hernández Martí 2013). A les darreries del 2015, Hernández Martí fou nomenat director del Museu Faller, del de la Festa del Corpus i del de la Setmana Santa Marinera.

3.5.- SOCIOLOGIA POLÍTICA

Allò que s'ha qualificat de «sociologia valenciana» per Josep Picó, sembla una extensió de l'aproximació política a la sociologia anterior a la Guerra Civil. Per a Picó, la «sociologia valenciana» seria una sociologia-resposta a la realitat política i social dels anys 1960-1980, caracteritzada per: *a)* enfrontar-se a problemes i contradiccions del capitalisme tardà, que afecten una societat en vies d'industrialització i modernització; *b)* ofegada pels condicionaments ideològics dels últims anys de la dictadura, i *c)* que arrossegava un problema històric d'opressió cultural (nacional) (Picó 1987: 62). Així, sorgien diversos grups d'estudis i iniciatives.

En un primer grup, relacionat amb les classes socials i la dominació socio-econòmica, Picó fa esment dels seus treballs sobre l'empresariat i el moviment obrer i de les recerques de Damià Mollà Beneyto (1979) i un paper que aquest elaborà amb pseudònim junt amb Josep Vicent Marqués (Peris i Sorolla 1972), que s'orientaven en les anàlisis estructuralistes de Fernández de Castro i el marxisme estructuralista francès (Althusser i Poulantzas).

Imatge 3.3. Article de Marqués i Mollà, amb els pseudònims de Peris i Sorolla (1972)

Josep Picó López fou professor adjunt del departament de sociologia ja als anys 70, quan era l'únic doctor d'un reduït grup de docents (Marqués, Mollà, Ninyoles, Poveda i Salcedo). Consolidà la seua trajectòria sociològica a la IAM, institució de la qual arribà a ser director tècnic (1980), i a la IVEI (director 1985-1995). S'incorporà al Departament de Sociologia i Antropologia Social primer en comissió de serveis (1985) i després amb plaça de funcionari. El 1991 obtingué la seua càtedra. Estudià sociologia a Itàlia i va fer estades al Clare Hall College de Cambridge. Les seues primeres obres són estudis empírics sobre la història, l'economia, el moviment obrer o l'educació valenciana, però també es dedicà a la història i la sociologia de les ciències socials, així com a l'assaig sobre la política o la figura de l'intel·lectual. Algunes obres foren redactades amb altres professors del mateix Departament, com ara Inmaculada Serra Yoldi (n. 1947) (Picó i Serra 2010), Enric Sanchis (Picó i Sanchis 2003), Pere Beneyto Calatayud (n. 1953) (Picó i Beneyto 1982) i Juan Pecourt (Picó i Pecourt 2013). Sanchis i Beneyto, junt amb Miguel Ángel García Calavia (n. 1954, en escriure aquestes ratlles, director del Departament de Sociologia i Antropologia Social) i altres, han fet aportacions destacades a l'estudi de les relacions laborals i les organitzacions vinculades amb la negociació col·lectiva, moltes vegades en col·laboració amb economistes.

En aquesta primera orientació, cal fer esment de la creació als anys vuitanta de l'Institut Valencià d'Investigació Social, depenent de la Caja de Ahorros y Socorros de Sagunt. Fou impulsat per Juan Lluch i hi participaren Ninyoles,

Mollà, Poveda i Vicent Martí. Pel que fa a Mollà (1946-2017), que també fou director del Departament de Sociologia i Antropologia Social, cal destacar-ne, a més de l'estudi sobre la formació social del País Valencià, la seua intervenció en debats sobre el futur polític valencià; s'especialitzà també en sociologia urbana (cf. Castelló, 2017).

En el segon grup, Picó fa esment d'anàlisis de l'aparell ideològic i la interacció comunicativa. Aquest seria el cas dels treballs d'Aracil i Ninyoles, ja esmentats, i alguns treballs de Salvador Salcedo (1974) i Josep Vicent Marqués i González (1974), que es nodrien de fonts teòriques molt diverses, entre les quals cal destacar l'interaccionisme simbòlic, la crítica genealògica de Foucault o l'estructuralisme genètic de Bourdieu. Salcedo (1933-1999) adreça les seues anàlisis a la població juvenil, encara que també s'ocupa de la societat postindustrial. Marqués (1943-2008), promotor d'organitzacions d'esquerra i nacionalistes, així com també pioner, amb Mollà i altres, del moviment ecologista valencià i teòric de l'espanyol, en el qual es considera un dels seus textos fundacionals l'anomenat «Manifest de Benidorm», una declaració de l'Associació Espanyola per a l'Ordenació del Medi Ambient (AEORMA), datada el 14-15 de juny de 1974, l'esborrany de la qual es deu a Marqués i José Manuel Naredo. Marqués fou autor no només de llibres, sinó també de moltíssimes intervencions en premsa, ràdio i televisió, la qual cosa el convertí, tal vegada, en el sociòleg valencià més popular. Les seues aportacions teòriques es caracteritzaren per explorar la virtualitat cognoscitiva de la paradoxa en la dissolució del dogmatisme. Picó (1987: 72) fa esment d'altres aportacions a aquest grup d'estudis d'altres professors (no de sociologia), com ara alguns llibres de Luis Aguiló (1976), Enric Sebastià (1966), Ramir Reig (1982) i Josep Sorribes (1985), els dos últims editats per la IAM. En cert sentit, Marqués fou hereu dels corrents socialistes antiautoritaris, però obrint la reflexió a problemàtiques aflorades per Maig del 68, com ara la sociologia del medi ambient (que s'abordarà més endavant a propòsit d'Ernest Garcia) o la del gènere (1981).

Pel que fa a la sociologia del gènere, es pot trobar una bona nòmina de recerques sociològiques de professores de la Universitat de València, com ara: Maria M. Poveda Rosa (que començà al departament en octubre de 1977 i també ha estat la seua directora), F. Pura Duart Soler (n. 1951), Olga Quiñones Fernández (1940-2014), etc., aquestes molt relacionades, entre altres, amb Marina Subirats i Martori, catedràtica de sociologia a la Universitat Autònoma de Barcelona. Cal destacar la publicació d'un informe pioner sobre la situació de la dona al País Valencià, on participaren Poveda, Duart, Quiñones i Ana Martí (que, temps després, impartí docència a la Universitat Jaume I).

En la línia del grup d'estudis sobre ideologies i interaccions comunicatives cal fer esment també dels treballs de Rafael Xambó Olmos (n. 1954), autor d'un estudi sobre sexualitat juvenil publicat per la IAM (Xambó 1986) i diverses obres de sociologia dels mitjans de comunicació (Xambó 1995 i 2001). Xambó té una llarga trajectòria com a cantautor i ha conreat també la literatura. També hem de fer esment en el camp de la sociologia política dels escrits de Vicent Flor i Moreno (n. 1971), fonamentalment els seus treballs sobre l'anticatalanisme (Flor 2011) i la crisi de al societat valenciana (Flor 2015). En escriure aquestes ratlles, Flor dirigeix la IAM.

3.6.- SOCIOLOGIA DE L'EDUCACIÓ

A més del fil que podríem anomenar «dret-economia-sociologia», ja exposat, n'hi hagué un altre de «filosofia-psicologia-sociologia», que es desenvolupà als anys setanta a les càtedres de filosofia de les Escoles de Magisteri. Pels canvis normatius esmentats, als anys 80, el professorat adscrit a aquestes càtedres pogué integrar-se en els departaments de filosofia o de sociologia. Aquesta fou l'opció de Gonzalo Anaya, Ernest Garcia i Olga Quiñones, ja esmentada. Aquesta adscripció es produí en un moment de consolidació de la sociologia de l'educació al nostre país, procés en el qual els professors esmentats foren ben actius (conferències del Mar Menor, Salamanca, etc.). La primera càtedra de sociologia de l'educació en una universitat espanyola fou precisament la que ocupà Ernest Garcia a València l'any 1986, amb un tribunal format pel sociòleg Salustiano del Campo, ja esmentat, i els filòsofs Anaya i Raimundo Drudis. Aquest nucli de sociologia de l'educació acabaria convergint amb el nucli ubicat a la facultat d'economia i, també, amb el professorat relacionat amb la sociologia de l'Escola de Comerç. El comentarem amb més detall.

Gonzalo Anaya Santos (1914-2008) fou una persona molt popular entre el magisteri valencià i en la comunitat educativa, com ho demostra el fet que la Federació d'Associacions de Mares i Pares de la província porta actualment el seu nom. El mateix dia que complí els 18 anys, començà a treballar de mestre en un poble prop de Burgos. Per la seua afiliació a la FETE de la UGT, fou confinat després de la Guerra Civil, temps que dedicà a cursar filosofia. Això li permeté treballar de professor de batxillerat. Entre altres destinacions, fou professor de grec a l'Institut Lluís Vives de València (1948-1950). El 1967 es doctorà en Filosofia amb una tesi sobre el cinema (tema que resultava inaudit en l'època; com a coincidència, un altre catedràtic de la Universitat de València, molt popular, també es doctorà amb una tesi sobre el sèptim art: Romà

de la Calle). El 1973 obtingué la càtedra de Filosofia de l'Escola de Magisteri de la Universitat de València i, com hem comentat, s'integrà posteriorment en el Departament de Sociologia i Antropologia Social. En aquesta època publicà obres que reclamaven canvis en l'escola (Anaya 1976 i 1979). El 1985 fou nomenat professor emèrit, condició que mantingué fins el 2002, la qual cosa representà una extraordinàriament llarga vida laboral de 68 anys (rebé la medalla d'argent al Mèrit en el Treball). Fins i tot després d'aquesta data mantingué la docència en el programa de doctorat del Departament, defensant l'«educació constitucional», val a dir, un ensenyament d'inspiració republicana, centrat en l'alumnat, coherent amb els preceptes constitucionals i fonamentat en la proclamació dels Drets Humans. Fou reconegut com a membre d'honor de l'Associació de Sociologia de l'Educació i guardonat amb la medalla de la Universitat de València (cf. AAVV 2004). En morir, l'11 de juny del 2008, se celebrà un funeral a La Nau amb tres voltes protocolàries del fèretre al voltant del claustre. En la línia de la sociologia de l'educació promoguda per Anaya, s'han fet diverses aportacions al si del Departament de Sociologia i Antropologia Social (com ara: Beltrán, Hernández i Marrero 2009, Beltrán i Hernández 2011).

Imatge 3.4.- Voltes protocolàries del fèretre de Gonzalo Anaya en el claustre de la Universitat de València.

Dins del grup de professorat que impartia docència en l'antiga Escola (avui Facultat) de Magisteri ja hem fet esment de Duart i Quiñones. També cal deixar constància de la figura d'Ernest Garcia (n. 1948), catedràtic de sociologia en la Universitat de València, primer degà de la Facultat de Ciències Socials (a partir de 1999 de manera provisional i després per elecció democràtica), director de la revista *Arxius de Ciències Socials* i, en escriure aquestes ratlles, responsable de l'Associació Valenciana de Sociologia. Persona amb formació filosòfica i una llarga trajectòria política (fou secretari general del PCPV, 1979-1980, i membre de la direcció d'UPV en la seua constitució, partits que a hores d'ara correspondrien aproximadament a EUPV i Compromís), en l'àmbit teòric començà amb estudis d'epistemologia i sociologia de l'educació, així com una revisió dels corrents marxistes (Garcia 1998). En realitat, la revisió del pensament marxista pel que té d'aportació a la teoria sociològica també ha estat conreat per altres autors relacionats amb la Universitat de València. A tall d'exemple podem fer esment de Manuel Jiménez Redondo, catedràtic de filosofia i infatigable traductor de les obres de l'Escola de Frankfurt, com ara, bona part de l'obra de Jürgen Habermas. Segons Garcia, la línia fonamental de crítica respecte de les teories sociològiques d'orientació marxista seria la desconsideració de les aportacions ecologistes (que en ell s'inspira en les obres de N. Georgescu-Roegen i s'elabora en diàleg amb altres autors ecologistes, com ara l'esmentat Naredo, Joan Martínez Alier o Jorge Riechman). Garcia ha fet recerques sociològiques sobre conflictes medioambientals (com ara els relacionats amb l'Albufera), una rigorosa crítica de la noció de «desenvolupament sostenible», que considera un «mite fàustic» (Garcia 1995) i ha publicat una obra de referència en el camp de la sociologia del medi ambient (Garcia 2005), que ha servit per a la formació de diverses promocións d'ambientòlegs i ambientòlogues. En la línia oberta per Ernest Garcia trobem l'activitat de l'Estructura de Recerca Interdisciplinària en Sostenibilitat de la Universitat de València, que integren actualment 14 investigadors més. Cal fer esment en aquest grup de les aportacions d'Ignasi Lerma (n. 1958), que també ha estat degà de la Facultat de Ciències Socials, després d'Ernest Garcia i abans de l'economista Ernest Cano (n. 1966). També l'interés per la sostenibilitat es troba en altres centres universitaris, com ho demostra la producció de José Albelda, director de l'Oficina Verda de la Universitat Politècnica de València, on és professor de Belles Arts.

Dins d'aquesta aproximació sociològico-educativa, també cal fer esment de Julio Carabaña Morales (n. 1948) i Josep Maria Rotger Cerdà, ambdós estudiants a la Universitat de València i catedràtics de sociologia a la Universitat Complutense i a la Universitat Central de Barcelona, respectivament. Rotger ha estat president de l'Associació Catalana de Sociologia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans i que forma

part de la FES, i coordinador dels dos únics manuals de sociologia de l'educació en català, que han comptat amb participació valenciana (Rotger ed., 1990 i 2012).

3.7.- NOTES FINALS

En els epígrafs anteriors s'ha descrit de manera breu el progressiu procés d'institucionalització de la sociologia i l'antropologia social a terres valencianes. Certament, hagueren de passar dècades després de la Guerra Civil fins que aquestes disciplines es materialitzaren en dispositius que pogueren permetre el seu conreu normalitzat, com esdevenia a altres països. Pel que fa a la sociologia, hi hagué dos nuclis originaris convergents: el de sociologia (constituït per Marqués, Mollà, Poveda i Salcedo, d'una banda, i Anaya, Garcia i Quiñones, d'una altra) i el d'antropologia social (format per Mira i Cucó) als quals s'adheriren persones de procedència diversa, no només de la sociologia o l'antropologia acadèmica, sinó també d'altres disciplines (dret, història, filosofia, economia, etc.), però que adoptaren l'objecte i la metodologia sociològiques, a contrapèl de les intrusions en el camp de personatges aliens, com eren juristes del règim o prehistoriadors. Podríem dir que la presència institucional no començà a normalitzar-se fins a mitjan anys 80, quan deixen d'haver-hi catedràtics de pas, es constitueix el Departament de Sociologia i Antropologia Social i troben suport les disciplines, encara que de manera temporal i precària, en institucions com ara l'Institut Valencià d'Investigació Social, la IAM i la IVEI. Les restriccions administratives forçaren també una certa institucionalització de dalt cap a baix, com ja hem assenyalat: primer hi hagué càtedres i després departament; primer hi hagué postgrau i després grau (i, fins i tot, en el sistema anterior a la Reforma de Bolonya, primer hi hagué segon cicle i després primer cicle); primer hi hagueren estudis i després facultat. La Facultat de Ciències Socials s'establí mitjançant un acord de la Junta de Govern de 30 d'abril de 1998, pel qual s'elevava al Claustre de la Universitat l'expedient de creació de la Facultat i la conseqüent supressió de les Escoles Universitàries de Relacions Laboral i Treball Social. El Claustre aprovà l'expedient el 26 de gener de 1999, per 236 vots a favor, 0 en contra i 1 abstenció. El Consell Social ho aprovà el 30 de març del mateix any i ho elevà a la Generalitat Valenciana, la qual creà la Facultat, finalment, pel Decret 192/1999, de 19 d'octubre. En el cas de l'antropologia social, no s'ha pogut instaurar el grau corresponent. Segons el darrer recull estadístic de la Universitat de València en escriure aquestes ratlles, corresponent al curs 2015-2016, el Departament de So-

ciologia i Antropologia Social de la Universitat de València està format per 86 persones integrades en el grup de personal docent i investigador (PDI), 37 de les quals tenen una relació contractual indefinida. En la mateixa Facultat de Ciències Socials està el Departament de Treball Social i Serveis Socials, amb 52 persones en el grup de PDI, 25 de les quals tenen una vinculació contractual indefinida; 10 anys abans, el Departament de Sociologia i Antropologia Social comptava amb 58 persones en el grup PDI i el de Treball Social i Serveis Socials a 35, de les quals disposaven d'un contracte indefinit 35 i 22, respectivament. Com es pot deduir fàcilment, en conjunt hi ha hagut un increment del 48,3% de les persones en el grup PDI, però la xifra de les que disposen d'un contracte indefinit ha minvat un 14,1%. El significat d'aquestes xifres és palés. Pel que fa al darrer curs, en el cas del Departament de Sociologia i Antropologia Social, hi ha 28 dones (32,5%) i en el cas de Treball Social i Serveis Socials en són 32 (61,5%). La mitjana global de la Universitat de València és del 42,3%.

Malgrat les febleses estructurals, la sociologia i l'antropologia social han aconseguit projectar-se en la societat valenciana de diverses maneres. En primer lloc, mitjançant figures d'un innegable impacte social (Marqués, Mira, Anaya, per esmentar els exemples, potser, més destacats). En segon lloc, afavorint la relació d'institucions universitàries i no universitàries. Es pot pensar en l'exemple del Museu d'Etnologia, però també en moltíssimes col·laboracions amb ajuntaments, associacions civils o plataformes reivindicatives. El volum de publicacions, de les quals ací només s'ha referenciat una mostra, és considerable; cal fer esment com element significatiu de la sèrie que han anat constituint els estudis generals publicats a cura de Ninyoles (1985), García Ferrando (1999), Ninyoles (2000), Arxius (2012). Hi ha en elaboració un nou volum a cura d'Antonio Ariño, que dirigeix l'Institut de Ciències Socials i de la Cultura de la IAM.

Ara bé, també cal indicar les ombres del període estudiat. A diferència d'altres ciències socials, ni la Sociologia ni l'Antropologia Social han aconseguit diversificar-se en la seua institucionalització acadèmica. Altrament dit, les «sociologies *de*» o les «antropologies *de*», encara que, com s'ha mostrat, són conreades en la docència i en la recerca habitualment, no tenen a terres valencianes un reflex institucional. També resulta feble l'associacionisme professional, més en el cas de la sociologia que en el de l'antropologia. Si bé la reforma universitària del 1983 afavorí la consolidació de la sociologia i l'antropologia social, els successius canvis en els plans d'estudis que s'han realitzat, amb el pretext de la incorporació a l'Espai Europeu d'Educació Superior, han reduït o eliminat pràcticament la docència sociològica o antropològica de centres que, en altre temps, representaren el seu suport més notable, com és el cas de les facultats de dret i d'economia. També la darrera de les reformes edu-

catives, la LOMQE promoguda pel ministre Wert, i que potser siga la reforma més unànimement contestada per la comunitat educativa des dels temps de la dictadura (així com Wert, sociòleg per cert, el ministre pitjor valorat en les sèries històriques del CIS), ha eliminat les matèries de sociologia (que anteriorment només tenien caràcter optatiu) dels currícula d'Educació Secundària postobligatòria. La Facultat de Ciències Socials ha fet esforços per revertir aquesta situació. Llevat d'alguna excepció, també el conreu de la sociologia acadèmica està al marge de les institucions demoscòpiques oficials (delegació a València de l'Institut Nacional d'Estadística, Institut Valencià d'Estadística), la qual cosa pot haver influït en l'escassa presència acadèmica d'àmbits d'estudi sociològic, com ara la demografia. Tampoc no hi ha col·laboració amb institucions públiques ubicades a Madrid, com poden ser l'àrea d'humanitats i ciències socials del Consejo Superior de Investigaciones Científicas o el CIS. També es detecta la presència de professionals aliens a les disciplines sociològiques o antropològiques en àmbits que, en principi, els haurien d'estar reservats, com, per exemple, la sociologia electoral o la sociologia urbana, on no és difícil trobar estudis realitzats per psicòlegs o economistes. Pel que fa a la col·laboració entre la sociologia i l'antropologia social acadèmiques i les institucions polítiques valencianes, és fàcil comprovar com al període 1985-1995, on s'experimentà una col·laboració positiva, encara que potser d'abast reduït, seguiren dues dècades en les quals les autoritats provincials i locals tancaren les vies de col·laboració i ignoraren el conreu valencià d'aquelles disciplines. Potser aquesta situació ha començar a revertir-se després del canvi polític del 2015 i amb la incorporació de generacions més joves de sociòlogues i sociòlegs (Obiol i Rius 2019).

La sociologia i l'antropologia social de les darreres dècades ha permés que la societat valenciana es puga entendre a ella mateixa millor? Sense dubte que sí, si amb aquesta afirmació no entenem una il·lustració externa, asèptica, sinó un esforç, de vegades paradoxal o a contra-pèl, de trencar «un silenci antic i molt llarg».

BIBLIOGRAFIA

- AAVV (2004): *Gonzalo Anaya: la passió educativa*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- AGUILÓ, Luis (1976): *Sociología electoral valenciana (1903-1923)*. València: Facultad de Derecho.
- ANAYA, Gonzalo (1976): *Una ruptura en la enseñanza*. València: Fernando Torres ed.
- ANAYA, Gonzalo (1979): *Qué otra escuela*. Madrid: Akal.
- ARACIL, Lluís V. (1968): «Introducció» a Escalant, Eduard: *Les xiques de l'entresuelo. Tres forasters a Madrid*. València: Lavínia, pp. 9-88.
- ARACIL, Lluís V. (1998): *La mort humana*. Barcelona: Empúries. Ed. M. A. Castillo i E. Torras.
- ARIÑO, Antonio (1992): *La ciudad ritual. La fiesta de las fallas*. Barcelona: Anthopos.
- ARIÑO, Antonio i ROMERO, Joan (2016): *La secesión de los ricos*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.
- ARXIU DE CIÈNCIES SOCIALS (2012) [Número monogràfic dedicat a l'estructura social del País Valencià] Disponible en: roderic.uv.es/handle/10550/27401 (URL permanent).
- BALLESTER, Teresa (1995): *La Segona República a la Marina Alta (1931-1939)*. Tesi Doctoral. Alacant, Universitat d'Alacant. <<http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/5463>> [consulta: 1/11/2014]
- BATAILLON, Marcel (1979): *Erasmus y España*. Madrid: Fondo de cultura económica.
- BELTRÁN, José; HERNÁNDEZ, Francesc J. (2011) *Sociología de la Educación*. Madrid: Mc Graw Hill.
- BELTRÁN, José; HERNÁNDEZ, Francesc J.; MARRERO, Adriana (2009): *Teorías sobre sociedad, familia y educación*. València: Tirant lo Blanch.
- BELTRÁN, Miguel (2005): «Semblanza de D. José Jiménez Blanco», en: www.cis.es (consulta 10/1/2017).
- BELTRÁN, Miguel (2009): «José Jiménez Blanco, catedrático de sociología», *El País*, 14/1/2009.

- BLASCO, Yolanda (1996): «Las explicaciones de Eduardo Perez Pujol en la cátedra de Historia del Derecho», *Saitabi*, Volum Extra, pp. 283-298.
- BOTELLA, Aurelio i COLOM, Roberto (1970): *Análisis sociológico de la Audiencia Territorial de Valencia*. València: Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Valencia.
- CARBONELL, María (1909): «Las excursiones escolares», *La Escuela Moderna*, núm. 1, 1/1909, pp. 19-20.
- CARBONELL, María (1918): «La Pedagogía después de la Guerra», *La Escuela Moderna*, 1/11/1918, pp. 649-651.
- CASTELLÓ, Rafael (2017): «Josep Damià Mollà (1946-2017): un bon mestre», *Arxius de Ciències Socials* núm. 36/37, pp. 7-14.
- CUCÓ, Alfons; ROMERO, Joan (1977): «Actituds anticatalanistes al País Valencià: articles i documents comentats», *Revista d'Història*, núm. 5, pp. 37-33. L'Avenç, Barcelona.
- CUCÓ, Josepa (1995): *La amistad. Perspectiva antropológica*. Barcelona: Icaria.
- CUCÓ, Josepa (2016a): *Laudatio del Prof. Dr. Joan Francesc Mira en l'Acte Acadèmic de lliurament de la Medalla de la Universitat de València*. València: Universitat de València.
- CUCÓ, Josepa (2016b): *De la utopia revolucionària a l'activisme social. El Moviment Comunista, Revolta i Cristina Piris*. València: Universitat de València.
- DE MIGUEL, Amando (1966): *Informe sociológico sobre la situación social de España*. Madrid: Euramericana.
- DE MIGUEL, Amando (1969): *El capital humano: ideas para una planificación social de la enseñanza en España*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro.
- DE MIGUEL, Amando (1973): *Diagnóstico de la universidad*. Madrid: Guadarrama.
- DE MIGUEL, Amando (1975): *Sociología del franquismo: análisis ideológico de los ministros del régimen*. Barcelona: Euros.
- DE MIGUEL, Amando (1976): *La herencia del franquismo*. Madrid: Cambio 16.
- DE MIGUEL, Amando (2015): «La vida me ha hecho de derechas», en www.libertad-digital.com (entrevista 18/7/2015; consulta 10/1/2017).

- DE MIGUEL, Amando et al. (1972): *Síntesis del informe sociológico sobre la situación social de España 1970*. Madrid: Euramericana.
- FLOR, Vicent (2011): *Noves glòries a Espanya*. Catarroja: Afers.
- FLOR, Vicent (2015): *Societat anònima. Els valencians, els diners i la política*. Catarroja: Afers.
- FRAILE, Guillermo (1972): *Historia de la Filosofía española. Desde la Ilustración*. Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos.
- FURIÓ, Antoni (1995): *Història del País Valencià*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- GABARDA, Vicent (1997): *Institució Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació. 1947-1997*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- GARCÍA FERRANDO, Manuel (1999): *Socioestadística*. Madrid: Alianza.
- GARCÍA FERRANDO, Manuel (2002): *Sociología del deporte*. Madrid: Alianza. 2a ed.
- GARCÍA FERRANDO, Manuel (2014): *Sobre el método*. Madrid: CIS, 2a ed.
- GARCÍA FERRANDO, Manuel (ed.) (1999): *La sociedad valenciana de los noventa*. València: IAM.
- GARCÍA FERRANDO, Manuel et al. (2015): *El análisis de la realidad social*. Madrid: Alianza, 4a ed.
- GARCIA, Ernest (1983): *Les cendres de maig*. València: Tres i Quatre.
- GARCIA, Ernest (1995): *El trampolí fàustic*. Alzira: Germania.
- GARCIA, Ernest (2005): *Medio ambiente y sociedad: la civilización industrial y los límites del planeta*. Madrid: Alianza.
- GÓMEZ, Enrique; DEL CAMPO, Salustiano (1959): *Para una sociología de la familia española*. Madrid: Cuadernos del Congreso de la Familia Española.
- GONZÁLEZ, Enrique (1987): *Joan Lluís Vives. De la Escolástica al Humanismo*. València: Generalitat Valenciana.
- GUY, Alain (1973): *Vivès*. París: Éd. Seghers.
- HAWLEY, Amos Henry (1962): *Ecología humana*. Madrid: Tecnos.

- HERNÀNDEZ DOBON, Francesc J. (2014): «Sobre la història de la sociologia valenciana (meitat del s. XIX-Guerra Civil)», *Arxius de Ciències Socials*, vol. XXXI, pp. 201-212.
- HERNÀNDEZ DOBON, Francesc J. (2018): «Sociologia i antropologia social», en: G. Muñoz (ed.): *El Magnànim: setanta anys de cultura valenciana*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- HERNÀNDEZ MARTÍ, Gil Manuel (1996): *Falles i franquisme a València*. Catarroja: Afers.
- HERNÀNDEZ MARTÍ, Gil Manuel (1998): *La Feria de Julio de Valencia*. València: Carena.
- HERNÀNDEZ MARTÍ, Gil Manuel (2002): *La festa reinventada: calendari, política i ideologia en la València franquista*. València: Universitat de València.
- HERNÀNDEZ MARTÍ, Gil Manuel (2013): *Sociologia de la globalització: anàlisi social d'un món en crisi*. València: Tirant lo Blanch.
- MARCH Joan (2000): «Les aportacions dels jesuïtes a l'observatori de l'Ebre», *Actes de les V Trobades d'història de la ciència i de la tècnica*.
- MARQUÉS, Josep V. (1974): *País perplex*. València: Tres i Quatre.
- MARQUÉS, Josep V. (1981): *¿Qué hace el poder en tu cama?* Barcelona: El Viejo Topo.
- MARTÍ GRAJALES, Francisco (1927): *Ensayo de un Diccionario biográfico y bibliográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700*. Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- MARTÍNEZ, Federico (1998): *Valencia y las Valencias: su historia contemporánea (1800-1975)*, València: Servicio de Publicaciones, Fundación Universitaria San Pablo CEU.
- MARZAL, Pascual (2011): *Una historia sin justicia: Cátedra, política y magistratura en la vida de Mariano Gómez*. València, Publicacions de la Universitat de València.
- MEDINA, José R. (1930): *Anales de la Universidad de Valencia*, any VII –1926-1927–, quaderns 52-54, pp. 201-291.
- MEDINA, José R. (1940): *Panorama de la sociología contemporánea*. Mèxic, Casa de España <<http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/panorama-de-la-sociologia-contemporanea--0/html>> [consulta: 1/11/2014].

- MEDINA, José R. (1939): «Sentido y función de la sociología» [Lliçó inaugural UNAM, 3/7/1939], reimpr. en Id.: *Responsabilidad de la inteligencia. Estudios de nuestro tiempo*. México, Fondo de Cultura Económica, 1943, i en *Estudios Sociológicos*, IV, 10, 1986, pp. 95-106.
- MEDINA, José R. (2008): *La situación presente de la filosofía jurídica*. Reus. [reimpr. de l'edic. 1935]
- MENÉNDEZ Y PELAYO (1946-48), Marcelino: *Historia de los heterodoxos españoles*. 5 vols. Madrid, CSIC.
- MIRA, Joan F. (1974): *Un estudi d'antropologia social al País Valencià. Vallalta i Miralcamp*. Barcelona: Edicions 62.
- MIRA, Joan F. (1984): *Crítica de la nació pura*. València: Tres i quatre.
- MIRA, Joan F. (1997): *Sobre la nació dels valencians*. València: Tres i quatre.
- MOLL, María Teresa (1935): «Puericultura. Labor social. La Visitadora», en *Puericultura Española*, vol. 8, pp. 11-12.
- MOLLÀ, Damià (1979): *El País Valencià coma formació social*. València: Prometeo.
- MORALES, Juan Jesús (2012), José Medina Echavarría. Tesis Doctoral. Madrid: Universidad Complutense. <<http://eprints.ucm.es/16362/1/T33925.pdf>> [consulta: 1/11/2014]
- NAVARRO LÓPEZ, Manuel (1972): *Pautas de consumo en España y diferencias regionales*. Madrid: Moneda y Crédito.
- NAVARRO LÓPEZ, Manuel (1978): *La sociedad de consumo y su futuro: el caso de España*. Madrid: Instituto Nacional del Consumo.
- NAVARRO, Víctor (2014): «Pensamiento crítico», *Público*, 25/8/2014.
- NINYOLES, Rafael L. (1969): *Conflicte lingüístic valencià*. València: Tres i quatre.
- NINYOLES, Rafael L. (ed.) (1985): *Estructura Social del País Valencià*, València: Diputació.
- NINYOLES, Rafael L. (ed.) (2000): *La societat valenciana. Estructura social i institucional*. Alzira: Bromera.
- NÚÑEZ, Manuel (1999), *El nacimiento de la sociología en España: Manuel Sales y Ferré*. Madrid, Editorial Complutense.

- OBIOL, Sandra i RIUS, Joaquim (coord.): *Sociedades en la encrucijada. Nuevas miradas desde la sociología valenciana*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- ORTEGA Y GASSET, J. (1986): «Vives, o el intelectual», en: Id.: *Mirabeau, o el político; Contretas, o el aventurero; Vives, o el intelectual*. Madrid: Alianza, pp. 77-146.
- PALAO, J. (2018), «Francisco Murillo Ferrol y los primeros estudios de ciencia política y sociología en la Universidad de Valencia», *cian. Revista de Historia de las Universidades*, vol. XXI, Núm. 2, pp 269 -297.
- PARDO BAZÁN, Emilia (1989), *La cuestión palpitante*. Barcelona; Santiago de Compostela, Anthropos; Universidad de Santiago de Compostela.
- PARSONS, Talcott (1966): *El sistema social*. Madrid: Revista de Occidente.
- PÉREZ PUJOL, Eduardo (1872): *La cuestión social en Valencia*. València, Imprenta de José Doménech.
- PÉREZ YRUELA, Manuel (2021): *Una mirada a la consolidación de la sociología académica y profesional en España*. València: Universitat de València [publicació d'una conferència de 2019].
- PERIS, V. i SOROLLA, G.: «El País Valenciano. Problemes de la revolución socialista», *Horizonte Español*, vol. II, pp. 61-73, Ruedo Ibérico, París, 1972 [Vicent Peris i Guillem Sorolla, els caps de la revolta de les Germanies, eren pseudònims de Damià Mollà i Josep Vicent Marqués]
- PETIT, Carlos (1996): «Canseco y el Fuero de León», *Anuario de Historia del Derecho*, vol. 66, pp. 881-897.
- PICÓ, Josep (1987): «País Valencià. Sociologia de la sociologia», *Papers. Revista de Sociologia*, núm. 28, pp. 57-76.
- PICÓ, Josep i BENEYTO, Pere (1982): *Los sindicatos en el País Valenciano (1975-1981)*. València: IAM.
- PICÓ, Josep i PECOURT, Juan (2013): *Los intelectuales nunca mueren: una aproximación sociohistórica (1900-2000)*. Barcelona: RBA.
- PICÓ, Josep i SANCHIS, Enric (2003): *Sociología y sociedad*. Madrid: Tecnos.
- PICÓ, Josep i SERRA, Inmaculada (2010): *La Escuela de Chicago de sociología*. Madrid: Siglo XXI.

- PINDL, Theodor (1998): *Das Buch vom Heiden und den drei Weisen*. Stuttgart: Reclam.
- PRADES, José A. (1998): *Lo sagrado: Del mundo arcaico a la modernidad*, Barcelona: Península.
- PUJOLS, Francesc (1983): *Concepte general de la ciència catalana*. Barcelona: Pòrtic. Ed. Original 1918.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banc de dades (CORDE) [en línia]. *Corpus diacrónico del español*. <<http://www.rae.es>> [consulta: 1/11/2014]
- RECLUS, Élisée (2001): *El arroyo*, València, Media Vaca (reedic. de la trad. d'Antonio López Rodrigo).
- REIG, Ramir (1982): *Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer*. València: IAM.
- ROMEU, Silvia (1979): *Eduardo Pérez Pujol: Vida y Obra*, València, Universitat de València.
- ROTGER, Josep M. (ed.) (1990): *Sociologia de l'educació*. Barcelona: Eumo, UB, UAB, U. Vic.
- ROTGER, Josep M. (ed.) (2012): *Sociologia de l'educació*. Barcelona: El Roure.
- SEBASTIÀ, Enric (1966): *València en les novel·les de Blasco Ibáñez. Proletariat i burgesia*. València: L'Estel.
- SESMA, Nicolás (2013): «Sociología del Instituto de Estudios Políticos», en Miguel Ángel Ruíz Carnicer: *Falange. Las culturas políticas del fascismo en la España de Franco (1936-1975)*: Saragossa: Institución Fernando El Católico, pp. 253-288.
- SEVILLA Andrés, Diego (1962): «Burguesía y separatismo», *Levante* 22/12/1962.
- SORRIBES, Josep (1985): *Desarrollo capitalista y proceso de acumulación en el País Valenciano (1960-1975)*. València: IAM.
- TORMO, Elías (1944): *Monumentos valencianos de la ciudad de Valencia en peligro de pérdida*. Madrid: Viuda de Estanislado Maestre.
- VALLESPÍN, Fernando (2002): «Semblanza de D. Francisco Murillo Ferrol», en: www.cis.es (consulta 10/1/2017).
- VALLESPÍN, Fernando (2004): «Francisco Murillo Ferrol, un maestro de las ciencias sociales», *El País*, 7/9/2004.
- VICENT, Antonio (1972): *Socialismo y anarquismo*. Madrid: Narcea (reedic., a cura de J. Manuel Cuenca, de l'edic. de 1983).

- VIDAL BENEYTO, José (2000): *Diálogo intercultural sobre democracia y derechos humanos*. Santiago de Compostela: Consorcio de Santiago etc.
- VIDAL BENEYTO, José (2006): *Derechos humanos y diversidad cultural : globalización de las culturas y derechos humanos*. Barcelona: Icaria.
- VIDAL BENEYTO, José (2017): *Celebración de París. Lugares y gentes*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- XAMBÓ, Rafael (1986): *L'alliberament sexual dels joves. Mite o realitat*. València: IVEI-IAM.
- XAMBÓ, Rafael (1995): *Dies de premsa. La comunicació al País Valencià des de la transició política*. València: L'Eixam.
- XAMBÓ, Rafael (2001): *Comunicació, política i societat. El cas valencià*. València. Tres i quatre.
- ZUGASTI, Julián (1983): *El Bandolerismo español. Estudio social y memorias históricas*. Còrdova, Albolafia; Diputación Provincial; Virgilio Márquez Ed.

NORMES DE PUBLICACIÓ

1. Les persones que estiguen interessades a fer arribar els seus originals a la revista Quaderns de Ciències Socials poden remetre'n una còpia en format electrònic a l'adreça QuadernsCS@uv.es. Els articles podran ser redactats en espanyol, valencià o anglès.
2. L'extensió total dels originals s'ajustarà a 10.000 paraules màxim, incloent-hi figures, taules, notes i referències bibliogràfiques. Es reduiran les notes a peu de pàgina al màxim i, en cap cas, es faran servir per a citar documents. El text es presentarà en Arial 11 punts, amb un 1,5 d'interlineat. Els articles estaran precedits del títol del treball, en la llengua original i en anglès, acompanyat del nom de l'autor/a, la universitat/entitat a què es pertany, així com un correu electrònic de contacte. També s'inclourà un resum del text de 100 paraules i 5 paraules clau tant en l'idioma original com en anglès.
3. El Consell de Redacció anonimitzarà el document i el sotmetrà a una avaluació simple externa a la revista. Ni el cos del text ni la bibliografia inclouran cap referència a l'autoria, si aquesta fora necessària s'indica amb "Autor/a (any)". La decisió final de publicació de l'article recaurà en el Consell de Redacció.
4. Els textos s'enviaran en un fitxer (.doc) al mail de la revista quadernscs@uv.es
5. Per a les referències bibliogràfiques s'utilitzarà el sistema APA o Harvard:
 - 5.1. Qualsevol referència a documents científics al text inclourà l'autoria entre parèntesis i l'any de publicació (Sennet, 2000); s'afegirà la referència a les pàgines si cal (Sennet, 2000, p. 8-9).
 - 5.2. La bibliografia referenciada s'inclourà al final dels articles, ordenada alfabèticament per autoria atenent els cognoms.

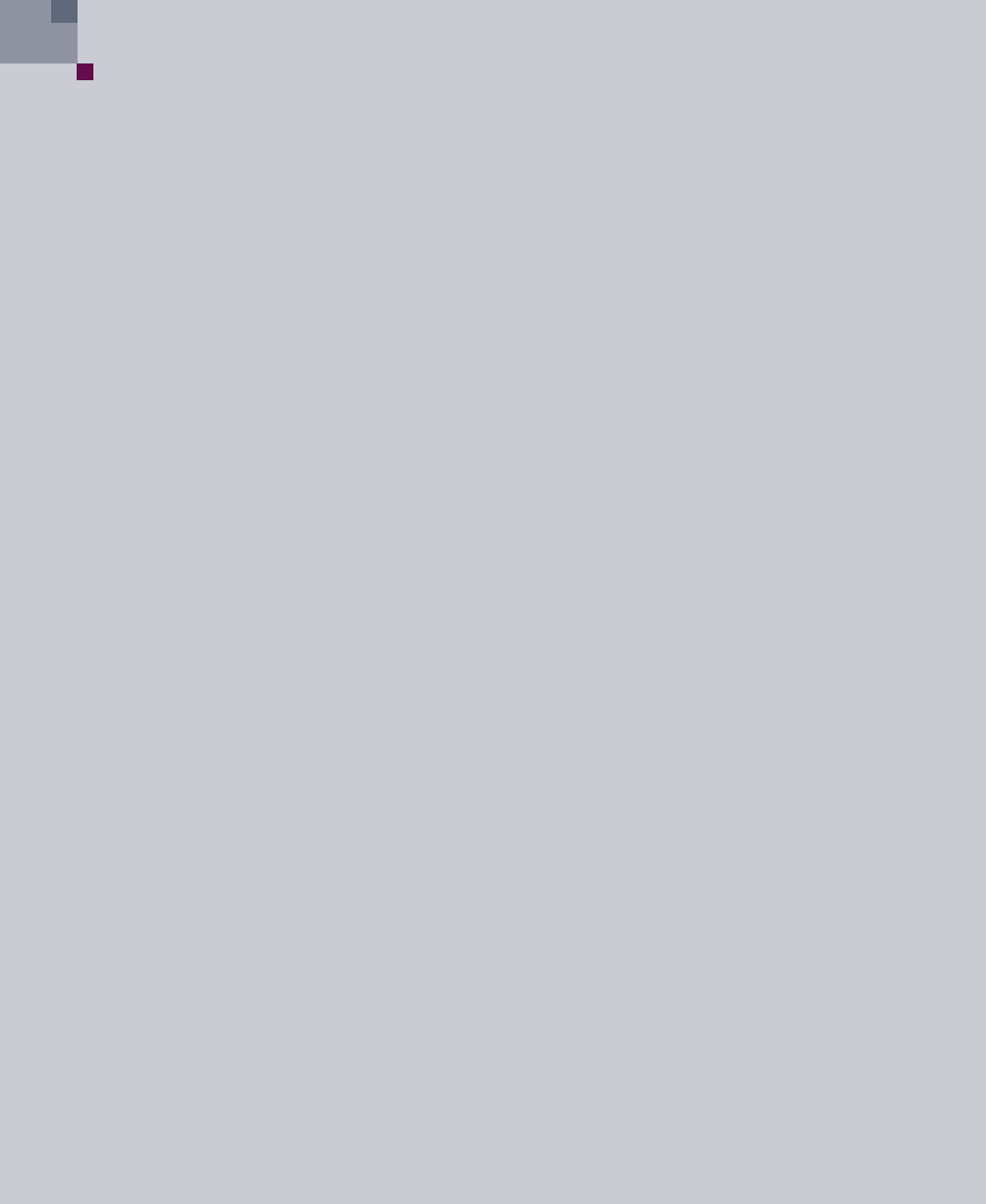
Els llibres se citaran seguint el següent exemple: Cognom, A (any). Títol, Ciutat: Editorial.

Els articles de revista seguint el següent exemple: Cognom, A (any). Títol de l'article. Nom de la revista, volum (nombre), pp-pp.

Els capítols de llibre seguint el següent exemple: Cognom, A, (any). Títol del capítol. En A. Cognom. Títol del llibre, Ciutat: Editorial.

Els llibres, articles de revista o capítols publicats en línia, seguint el següent exemple: Cognom (any). Títol. Recuperat de <http://www...> (Data de consulta DD/MM/AA).

Per a la resta de tipus de documents es consultaran les normes del sistema de citació elegit.

<http://quadernscs.uv.es>